

ŞEYHÜLİSLÂM MOLLA HÜSREV'İN BELÂGATLE İLGİLİ ESERLERİ VE “HÂŞİYE ALE'L-MUTAVVEL”İ*

Musa ALAK**

ÖZET

Şeyhülislâm Molla Hüsrev (ö. 885/1480), daha çok fıkıh ve usûl-i fıkıh alanlarındaki eserleriyle tanınmıştır. Ancak onun tefsir başta olmak üzere, kelâm, mantık ve belâgat ilimlerine dair çalışmaları da vardır. Molla Hüsrev'in belâgat ilimlerine dair çalışmalarının en hacimlişi ve en çok tanınmış, *Hâşîye ale'l-Mutavvel* adlı eseridir. Makalede önce Molla Hüsrev'in belâgate dair olan diğer eserleri kısaca tanıtılacak, ardından *Hâşîye ale'l-Mutavvel*; adı, Molla Hüsrev'e âidiyeti, nüshaları, başı ve sonu, yazılış tarihi ve sebebi, muhtevâsı, kaynakları, metod ve üslûbu gibi çeşitli açılardan tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Molla Hüsrev, Teftazani, Kazvini, Sekkaki, Belagat, Mutavvel, Nakdül-Efkâr.

SHAYKH AL-ISLAM MOLLA HUSRAV'S BOOKS ON RHETORIC AND HIS HÂSHEYA ALA'L-MUTAVVAL

ABSTRACT

Shaykh al-Islam Molla Husrav (d. 885/1480) was known his works on Islamic Law/fiqh and methodology of fiqh. But, he had especially on tafsir and on kalam, logic and rhetoric. His best known book on rhetoric is *Hâshaye ala'l-Mutavval*. In this study briefly, we will explain the Molla Husrav's books on rhetoric at first. Then we will analyse his magnum opus *Hâshaye ala'l-Mutavval* on aspect of state of belonging to him, its copies, the beginning of and ending of it, time and reason of writing, contents, sources, method and style of it.

Keywords: Molla Husrav, Taftazani, Kazvini, Sakkaki, Rhetoric, Mutavval, Nakdu'l-Afkar.

GİRİŞ

Fatih Sultan Mehmed'in "zamanın Ebû Hanîfesi" diyerek vezirlerine karşı kendisiyle iftihar ettiği Şeyhülislâm Molla Hüsrev (ö. 885/1480), daha çok fıkıh ve usûl-i fıkıh alanlarındaki eserleriyle tanınmıştır. Ancak onun tefsir başta olmak üzere, kelâm, mantık ve belâgat ilimlerine¹ dair çalışmaları da vardır.

* Bu makale, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından, 18-20 Kasım 2011 tarihlerinde, Bursa'da düzenlenen *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*'nda, "Molla Hüsrev'in Belâgat İlimlerine Dair *Hâşîye ale'l-Mutavvel* Adlı Eseri" başlığıyla sunduğumuz tebliğin makaleleşmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı. e-mail: (musaalak@gmail.com)

1 Sempozyum için gönderdiğimiz tebliğ özetinde, bazı kütüphane kayıtları (Atuf Efendi-2823, vr. 116b-119b) ve araştırma eserlerinde (Mesela: Ferhat Koca, *Molla Hüsrev*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 73) Molla Hüsrev'e *Risale fi'l-Vaz*' adında bir eser nisbet edilmesine dayanarak, onun vaz' ilmine dair de eserinin bulunduğunu söylemiştik. Ancak zikredilen nüshayı incelediğimizde, onun yine Molla Hüsrev'e ait olan *Risale fi'l-Velâ* adlı eser olduğunu gördük. İlgili yerlerde başka bir nüsha gösterilmediğinden, sonuç itibarıyla, Molla Hüsrev'in vaz' ilmine dair müstakil bir çalışmasının bulunmadığını söyleyebiliriz. (*Risale fi'l-Velâ*'nın tahlil ve tahkiki için bkz. Ahmet Ali Korkmaz, *Molla Hüsrev'in 'Velâ' Hakkındaki Görüşleri ve Bu Konuda Osmanlı Âlimleri Arasında Yapılan Tartışmalar (Velâ Risaleleri Çerçevesinde)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009; Hasan Özer, "Molla Hüsrev'in er-Risâle fi'l-Velâ'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkiki Neşir", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: 2010, sayı: 24, s. 173-207).

Molla Hüsrev'in belâgat ilimlerine dair çalışmalarının en hacimli ve en çok tanınmış, *Hâşiye ale'l-Mutavvel* adlı eseridir. Bu eser, Kazvîni (ö. 739/1338)² tarafından Sekkâkî'ye (ö. 626/1229)³ ait *Miftâhu'l-'Ulûm*⁴ adlı eserin belâgat ilimlerine dair olan üçüncü kısmı özetlenerek meydana getirilen *Telhîsu'l-Miftâh*⁵ adlı metne Teftâzânî'nin (ö. 792/1390)⁶ yazdığı iki şerhten uzun olan *Mutavvel*⁷ üzerine yapılmış bir hâşiye çalışmasıdır. Molla Hüsrev'in *Mutavvel*'i bizzat Teftâzânî'nin önde gelen öğrencilerinden olan Burhâneddîn Haydar el-Herevî'den (ö. 821-830/1418-1426 arası)⁸ okumuş olması, onun hâşiyesine ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Makalemizde önce Molla Hüsrev'in belâgate dair olan diğer eserlerini kısaca tanıtabileceğiz, ardından *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'i; adı, Molla Hüsrev'e âdiyeti, başı ve sonu, yazılış tarihi ve sebebi, muhtevâsı, nüshaları, kaynakları, metod ve üslûbu gibi çeşitli açılardan tahlil etmeye çalışacağız.

- 2 **Kazvîni:** Ebû'l-Me'âlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö. 739/1338). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmusü Terâcîm li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrkîn (A'lâm)*, 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002, VI, 192; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcîmu Musannifî'l-Kütübi'l-'Arabîyye (Mu'cem)*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty., III, 396-397; Mehmet Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri (el-Hatîb el-Kazvîni)*, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 8-35; İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 156-157; Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh (Telhîs)*, (nşr. Yâsin el-Eyyûbî), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1428/2008, s. 10-21 (neşreden giriş).
- 3 **Sekkâkî:** Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali el-Hârizmî es-Sekkâkî (ö. 626/1229). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 222; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 148-149; İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *DİA*, XXXVI, 332-334; Musa Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Kemalpaşazâde)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 5-101.
- 4 Sarf, nahiv, belâgat (meânî ve beyân), mantık, arûz ve kâfiye ilimlerine dair bir eserdir. Tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bkz. Kâtîb Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn (Keşf)*, (nşr. Şerefettin Yaltkaya-Kılışlı Muallim Rifat), İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-1362/1941-1943, II, 1762-1768; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (Târîh)*, (Arapça'ya çev. es-Seyyid Ya'kûb Bekr - Ramazan Abdüttevâb), Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'Âmmetü li'l-Kitâb, 1993, III, 250-268; Habeşi, Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu's-Şurûh ve'l-Havâsî (Câmi')*, Ebû Zabi: el-Mecmau's-Sekâfi, 2004, III, 1770-1778; Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-'Ulûm", *DİA*, XXX, 20-21; Alak, *Kemalpaşazâde*, s. 35-101.
- 5 *Miftâhu'l-'ulûm*'ün belâgate (meânî ve beyân) dair olan üçüncü kısmının ihtisârıdır. Medreselerin ders kitaplarından olduğu için yüzlerce yazma nüshası mevcuttur. İlk defa Kalkûta'da 1813'te basılan eserin daha sonra da çeşitli neşirleri yapılmış (İstanbul 1260, 1275, 1280; Kahire 1297, 1303, 1304, 1306, 1310, 1323, 1324; nşr. Abdurrahman el-Berkükî, Kahire 1322, 1332; Beyrut 1302; Delhi 1305/1885; Kum 1363) üzerinde şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisâr, nazma çekme, şevâhid, tercüme şeklinde çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Bkz. İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîb", *DİA*, XXV, 156-157. Bu çalışmaların listesi için bkz. Kâtîb Çelebi, *Keşf*, I, 473-479; Brockelmann, *Târîh*, III, 254-268; Habeşi, *Câmi'*, I, 622-643; Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni*, s. 83-92; Kazvîni, *Telhîs*, s. 22-33 (neşreden giriş).
- 6 **Teftâzânî:** Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, VII, 219; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 849; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 299-308.
- 7 Teftâzânî, ferağ kaydında bizzat kendisinin bildirdiğine göre, bu eseri yazmaya Ramazan 742 (Şubat-Mart 1342) Pazartesi günü Cürcâniyye'de başlamış, yaklaşık beş buçuk altı yıllık bir çalışma sonunda 11 Safer 748 (23 Mayıs 1347) Çarşamba günü Herat'ta tamamlamıştır. Bkz. Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm (Mutavvel)*, (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007, s. 741.
- 8 **Burhâneddîn Haydar el-Herevî:** Burhâneddîn Haydar b. Muhammed el-Hâfi el-Herevî (ö. 821-830/1418-1426 arası). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât (Buğye)*, (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979, I, 549; Taşkôprîzâde, İsamüddîn Ebû'l-Hayr Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'Ulemâi'd-Devleti'd-'Osmâniyye (Şekâik)*, (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 59; Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik (Hadâik)*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağın Yayınları, 1989, (*Şekâik-i Nu'maniyye ve Zeyilleri*'nin I. Cildi), s. 83.

I- MOLLA HÜSREV'İN BELÂGATE DAİR DİĞER ESERLERİ

Kütüphane kayıtlarında ve biyografik / bibliyografik eserlerde, Molla Hüsrev'in, *Hâşiye ale'l-Mutavvel* den başka, belâgate dair dört eseri zikredilmektedir. Bunlardan ilk ikisinin nüshaları bulunmakla beraber, son ikisinin nüshaları tespit edilememiştir.

A- NAKDÜ'L-EFKÂR FÎ REDDİ'L-ENZÂR

Aslen Anadolu lu olup memleketinde yetiştikten sonra Acem diyarına giden, orada Teftâzânî ve Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413)⁹ gibi âlimlerden ders alan ve daha sonra Kâhire'ye yerleşen, münâzaracılığı ile meşhur **el-Alâ er-Rûmî** adlı âlim (ö. 841/1438),¹⁰ muhtemelen 835-839 (1431-1435) yılları arasında¹¹ Sultan II. Murad'a ithâfen bir risâle yazmış; Risâle'nin mukaddimesinde Sultan'ın ilme ve âlime değer verdiğini, bundan dolayı etrafında, aralarında gerçek âlimler de bulunmakla beraber, pek çok sahte âlimin toplandığını, gerçeklerle sahtelerin birbirinden ayrılması için 6 ilme (Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Belâgat, Mantık) dâir 10'ardan toplam 60 soru hazırladığını, bu soruların cevaplarını bilenlerin gerçek, bilmeyenlerin ise sahte âlim olduğunu belirtmiş ve işi bir meydan okuma havasına sokmuştur. Risâlenin nüshaları mevcuttur.¹² Başlı şöyledir:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ. الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي رَبَطَ نِظَامَ الْعَالَمِ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ، وَكَسَّرَ
بِالدَّوْلَةِ الْقَاهِرَةِ سُورَةَ شَوْكَةِ أَهْلِ الْبَغْيِ وَالْعُدْوَانِ، ... أَمَا بَعْدُ: فَإِنَّ فَضِيلَةَ الْعُلُومِ امْتَاَزَتْ بَيْنَ
سَائِرِ الْفَضَائِلِ شَرَفًا وَسُمُوًّا، ... سُلْطَانَ مَرَادِ خَانَ ... فَلَمَّا اشْتَهَرَ السُّلْطَانُ الْأَعْظَمُ، وَالسُّلْطَانَ
الْمَعْظُمُ، بِكَمَالِ الْكِرْمِ وَالْإِنْعَامِ، وَبَلَغَ صَيْتُ سَخَاوَتِهِ إِلَى جَمِيعِ جَوَانِبِ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتِ:
تَوَجَّهَ مِنْ أَرْبَابِ الْفَضَائِلِ وَالْكَمَالَاتِ، وَمَنْ تَشَكَّلَ بِشَكْلِهِمْ مِنْ أَصْحَابِ الْجَهْلِ وَالْخِرَافَاتِ،

- 9 **Seyyid Şerîf Cürçânî:** Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Zirikli, *A'lâm*, V, 7; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 515-516; Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürçânî*, İstanbul: İSAV Neşriyatı, 1984; a.m.f., "Cürçânî, Seyyid Şerîf", *DİA*, VIII, 134-136.
- 10 **el-Alâ er-Rûmî:** Ebü'l-Hasen Alâüddin Ali b. Muslihiddin Musa b. İbrahim er-Rûmî el-Hanefî (ö. 841/1438). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdürrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi' (Dav')*, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992, VI, 41-42; Süyûtî, *Buğye*, II, 208-209; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 47; Mecdî, *Hadâik*, s. 47. Kaynaklarda Koçhisârî'nin bu zâta karıştırıldığı ve adının Alâeddin Ali el-Koçhisârî şeklinde verildiği görülmektedir (Bkz. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 105-106; Mecdî, *Hadâik*, s. 123-124). Hâlbuki Koçhisârî'nin adı, *Keşfü'r-Rumûz* adlı eserinin mukaddimesinde bizzat kendisinin söylediğine göre, Şemseddin Muhammed b. Ali el-Hisârî'dir ve o da, Molla Hüsrev gibi, Teftâzânî'nin öğrencisi Burhâneddin Haydar el-Herevî'nin öğrencisidir (Bkz. Koçhisârî, *Keşfü'r-Rumûz ve Fethu Bâb'il-Künûz* [= *Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh li't-Teftâzânî*], Laleli-2836, vr. 1b; Fatih-4582, zahriye). Koçhisârî'nin vefât tarihini bilmiyoruz, ancak *Keşfü'r-Rumûz*'un telifi 828/1425'te tamamlandığına göre (Bkz. Laleli-2836, vr. 178b) o tarihten sonra vefât etmiş olmalıdır. Bu eserin dikkatli bir şekilde taranmasıyla Koçhisârî'nin hayatı hakkında başka bilgilerin de elde edilebileceğini umuyoruz.
- 11 Sehâvî'nin bildirdiğine göre, el-Alâ' er-Rûmî, o yıllarda Anadolu'ya gelmiştir. Bkz. Sehâvî, *Dav'*, VI, 42.
- 12 Görebildiğimiz nüshalar: 1- *Risâletü'n-Nikât ve'l-Es'ile*, Şehid Ali Paşa-277, vr. 1b-20b (Risâle 6. faslı 8. bahsiyle bitiyor. Son 2 bahis eksik); 2- Şehid Ali Paşa-44, vr. 0b-2a (Sadece mukaddimesi var. Devamındaki Molla Sirâceddin'in risâlesinde el-Alâ' er-Rûmî'nin soruları aynen iktibas edildiği için risâlenin devamını istinsâh etmeye ihtiyaç duyulmamış olmalıdır.). Göremediğimiz nüshalar: 1- *Es'ile ale'l-Fünûn*, Amasya İl Halk Ktp.-1849, vr. 197b-209b; 2- *Es'iletü Alâiddin er-Rûmî*, Topkapı Emanet Hazinesi-1404, 55 vr. Taşköprizâde, bu risâlenin, dedesi Hayreddin Halil Efendi tarafından istinsâh edilen nüshasının kendi yanında olduğunu söylüyor. Bkz. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 47; Mecdî, *Hadâik*, s. 47.

إلى المملكة العثمانية حُرِّسَتْ عن الآفاتِ والبَلِيَّاتِ ... فَلَمَّا جَرَى الحالُ، على هذا المنوال: كَتَبْتُ هذه البِضَاعَةَ الْمُزْجَاةَ، وجعلتُ إلى تلكِ الحضرةِ مِرْقَاةً، حتى يكونَ ما به التَّمييزُ بين العُلَمَاءِ المُسْتَعِدِّينَ، وبين السُّفَهَاءِ المُسْتَهْبِئِينَ، وهي مُشتمَلَةٌ من النِّكَاتِ غَرَائِبُهَا، ومن المسائلِ عَجَائِبُهَا، من «الكشافِ» و«الهدايةِ»، والأحاديثِ النبويَّةِ، وغيرها من «شرح المفتاحِ» و«الشرح العُضْدِيَّ» وغيرهما من المعقولاتِ، وذكُرَ الاعتراضاتِ علي هذه الكتبِ المذكورةِ، فَمَنْ قَدَّرَ على كِفَايَةِ الجوابِ: فهو من أهلِ العلمِ والصوابِ، وإلَّا: فَعِلْمُهُ كَسْرَابٍ، ...

Bu risâleye karşı önce **Molla Sirâceddîn**¹³ adlı âlim, *Kâşifetü's-Şübühâtî'l-Alâiyye* adlı bir risâle yazmış; el-Alâ er-Rûmî'nin sorularının her birine önce cevap vermiş, sonra kendisi de ona birtakım karşı sorular yöneltmiştir. Molla Sirâceddîn, bu risâlesini Evâil-i (1-10) Ramazan 839 (19-28 Mart 1436) tarihinde Sultan II. Murad'ın kütüphanesine hediye etmiştir.¹⁴ Bir kısmı Molla Hüsrev'e nisbet edilmekle beraber bu risâlenin de nüshaları mevcuttur.¹⁵ Başı şöyledir:

بِسْمِ الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي وَفَّقَ مَنْ شاءَ لِلتَّعَدِّيِّ عن طُورِ الجَدَلِ والخِصَامِ، وَطَهَّرَ نَفُوسَهُم عن رَذِيلَةِ حُبِّ العَلْبَةِ على الأقرانِ بالإلزامِ والإفحامِ، ... أما بعدُ: فهذه عَجَاةٌ حَرَّرْتُهَا على مُحَاذَاةِ ما في الرِسَالَةِ التي أَنشأها سَيِّدُ المُنَاطِرِينَ، وَقُدُوةِ المُبَاحِثِينَ، مَوْلَانَا عَلَاءُ المِلَّةِ والدينِ، الشَّهِيرُ بـ«العلاءِ الرُّومِيِّ» من إِيْرَادَاتِ شَتَّى من أنواعِ العلومِ إلى كلِّ من يَنْتَسِبُ إلى اقتناصِ سُورِدِ المَجْهُولِ من مَوَارِدِ العلومِ، رَدَدْتُهَا مُتَمَسِّكًا بَعُرُوةِ الإنصافِ، مُتَجَنِّبًا في ذلكِ من الجورِ والاعتسافِ، ... وهذا الفقيرُ بعد ما تَكَلَّمَ في الجوابِ عَمَّا أوردَهُ من السُّؤالِ، وَفَرَّعَ عَمَّا يَتَعَلَّقُ بكلِّ مِمَّا هنالك من القيلِ والقالِ، قد قَرَنَ بِأكثرِ تلكِ الرُّدُودِ بِإزاءِ كلِّ بحثٍ من أَبْحَاثِهِ بحثًا شَرِيفًا إذا أَنْصَفَ الناظرُ فيه يَعْتَرِفُ بأنَّهُ هو الأنفعُ لِدُويِّ الحِجَى، ... لا جَرَمَ جَعَلْتُ هذه العَجَاةَ المُشتمَلَةَ على أجوبَةِ تلكِ الأسوَلَةِ المُسَمَّاةِ «كاشِفَةُ الشُّبُهَاتِ العَلَائِيَّةِ» على تلكِ العَتَبَةِ العَلِيَّةِ العَالِيَةِ، ... سلطانِ مرادِ خان ...

Molla Sirâceddîn'in risâlesini inceleyen **Molla Hüsrev**, Evâil-i (1-10) Muharrem 840 (16-25 Temmuz 1436) tarihinde *Nakdû'l-Efkar fî Reddî'l-Enzâr* adlı bir risâle yazmaya karar vermiş ve yaklaşık iki aylık bir çalışmanın sonunda Evâhir-i (21-

13 Bazı kütüphane ve zahriye kayıtlarında (Amcazâde Hüseyin-370) bu zâtin adı "Nişancı Sirâceddîn Bey" veya "Sirâceddîn et-Tevkîlî" şeklinde zikredilmektedir. Ancak kanaatimizce, Hoca-zâde'nin talebelerinden olup Fatih Sultan Mehmed Döneminde nişancılık yapan ve genç yaşta vefât ettiği belirtilen Molla Sirâceddîn'in (Bkz. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 196-197; Mecdî, *Hadâik*, s. 214-215.) 839 (1436) yılında te'if edilen bu eseri yazmış olması mümkündür. Zira onun hocası olan Hoca-zâde'nin (ö. 893/1488) bile 838 (1434) yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Bkz. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 126-139; Mecdî, *Hadâik*, s. 145-158; Saffet Köse, "Hoca-zâde Muslihüddin Efendi", *DÎA*, XVIII, 207-209.). Biyografi kaynaklarında eserleri arasında zikredilmemekle beraber, bizzat bu risâlenin müellifinin, Sultan II. Murad döneminde (824-848/1421-1444, 850-855/1446-1451) Edirne'ye gelip Halebi Medresesine müderris olarak adını veren ve Fatih Sultan Mehmed döneminin (848-850/1444-1446, 855-886/1451-1481) başlarında vefât eden Sirâceddîn Muhammed b. Ömer el-Halebî (Bkz. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 168; Mecdî, *Hadâik*, s. 187-188; Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2. baskı, İstanbul: İFAV, 2005, I, 449-450.) olması daha büyük bir ihtimaldir.

14 Esad Efendi-91, vr. 280a (*Kâşif*'nin zahriyesi).

15 Görebildiğimiz nüshalar: 1- Amcazâde Hüseyin-370, vr. 1a-50a; 2- Ayasofya-2750, vr. 56b-111b; 3- Esad Efendi-91, vr. 280a-374a; 4- Şehid Ali Paşa-44, vr. 2b-67b (5. fasılın 9. bahsinden sonrası eksik). Göremediğimiz nüsha: Bursa Bölge Yazmaları Hüseyin Çelebi-115, 106 vr.

29) Safer 840 (4-12 Eylül 1436) tarihinde bitirmiştir.¹⁶ Molla Hüsrev risâlesinde önce (قال المولى الباحث) diyerek el-Alâ er-Rûmî'nin sorularını; sonra (قال المولى المجيب) diyerek Molla Sirâceddin'in cevaplarını ve karşı sorularını aynen nâleler; en sonunda da (يقول الفقير) diyerek Molla Sirâceddin'in cevaplarını değerlendirir ve her ikisinin sorularına kendi cevaplarını verir; bir nevi ikisi arasında hekemlik yapar. Molla Hüsrev'in risâlesinde diğer ikisinden farklı olarak Sultan'a ithaf bulunmaz. Bu risâlenin de çok sayıda nüshası mevcuttur.¹⁷ Başlı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ مِنَ التَّخْلِيفِ عَنِ وَصْمَةِ الْعِيسَاءِ، وَالتَّخْلِيفِ بِحِلْيَةِ الْإِنْصَافِ، وَالتَّجَنُّبِ عَمَّا تَقْلَاهُ مِنَ اللَّدِّدِ، وَالتَّقْرِيبِ إِلَى مَا تَرْضَاهُ مِنَ السَّدِّدِ، وَصَلِّ عَلَى سَنَدِنَا مُحَمَّدٍ النَّاهِي عَنِ عِلْمِ يُجَارَى بِهِ الْعُلَمَاءُ، أَوْ يُمَارَى بِهِ السَّفَهَاءُ، أَوْ يُصْرَفُ بِهِ إِلَى الْعَالَمِ وَجْهُ الْأَغْنِيَاءِ وَالْأَمْرَاءِ، وَعَلَى آلِهِ الَّذِينَ لَمْ يُوَجِّدْ فِي قُلُوبِهِمْ غُلٌّ لِلَّذِينَ آمَنُوا، وَأَصْحَابِهِ الْفَائِزِينَ بِالْحُسْنَى وَزِيَادَةَ مَا أَحْسَنُوا. أَمَّا بَعْدُ: فَقَدْ أَنْشَأْتُ قُدُوءَ الْمُنَاطِرِينَ، وَأُسُوءَةَ الْمُبَاحِثِينَ، مَوْلَانَا عَلَاءُ الْمَلَّةِ وَالذِّينِ، الشَّهِيرُ بِ«الْعَلَاءِ الرَّؤْمِيِّ» رَسُولًا مِنْ أُسُوءَةِ شَتَّى فِي الْعُلُومِ الْمُتَفَرِّقَةِ، إِلَى كُلِّ مَنْ يَنْتَمِي إِلَى دَفْعِ الشُّبْهِ الْمُتَطَرِّقَةِ. وَعَلَّقْتُ عَلَيْهَا سِنْدَ الْمُحَقِّقِينَ، وَسَنَدَ الْمُدَقِّقِينَ، مَوْلَانَا سِرَاحُ الْمَلَّةِ وَالذِّينِ، تَعْلِيقَةً مُشْتَمَلَةً عَلَى الْأَجْوِبَةِ اللَّطِيفَةِ، وَمَجَلَّةً مُتَضَمِّنَةً لِلْأُسُوءَةِ الشَّرِيفَةِ. وَالْعَبْدُ الْفَقِيرُ لَمَّا نَظَرَ فِيهَا، وَاسْتَفَادَ بِقَدْرِ فَهْمِهِ مِنْهَا: نَبْضَتْ مِنْهُ عُرُوقُ عَصَبَةِ الْحَقِّ الْمُبِينِ، وَانْبَعَثَ عَنْهُ هَمَّةُ الْأَنْسِلَاكِ فِي سَلَكِ الْعُلَمَاءِ الْمُسْتَعْدِينَ، ... فَأَجَبْتُ عَنِ الْمُبَاحِثِ بِأَجْوِبَةٍ تَرْتَضِيهَا أَوْلُو النَّهْيِ، وَتَعَرَّضْتُ بِأَجْوِبَةِ الْفَاضِلِ الْمُجِيبِ بِمَا يَقْبَلُهُ الْمُمَيِّزُونَ بَيْنَ الشَّمْسِ وَالسَّهْبِ، ثُمَّ أَجَبْتُ عَنِ الْأُسُوءَةِ الَّتِي أَوْرَدَهَا الْفَاضِلُ الْمُجِيبُ عَلَيَّ الْمَوْلَى الْمُنَاطِرِ بِأَجْوِبَةٍ لَا يَسْتَتِرُ حَقِّيَّتُهَا عَلَى الْعَارِفِ النَّاطِرِ، مُسْتَعِينًا فِي كُلِّهِ بِالْمَلِكِ الْعَلَامِ، وَمُسْتَشْهِدًا فِي جُلِّهِ بِكَلَامِ الْعُلَمَاءِ الْأَعْلَامِ، ...

Molla Hüsrev, risâlesinin adını mukaddime değil, ferâğ kaydında zikreder (Kılıç Ali Paşa-525, 81a-81b):

هَذَا آخِرُ مَا قَصَدْتُ إِيرَادَهُ مِنْ «نَقْدِ الْأَفْكَارِ فِي رَدِّ الْأَنْظَارِ»، مُسْتَعِينًا بِاللَّهِ مِنْ أَنْ أَدْعِيَ عِلْمًا بِشَيْءٍ لَا أَعْلَمُهُ، ... قَدْ وَقَعَ الْفِرَاقُ مِنْ تَأْلِيفِهِ فِي أَوَّلِ صَفْرِ مِنْ سَنَةِ أَرْبَعِينَ وَثَمَانِمِائَةٍ، وَقَدْ كَانَ الْعَزْمُ عَلَيْهِ فِي أَوَائِلِ مَحْرَمٍ مِنْ تِلْكَ السَّنَةِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى أَنْ وَقَفْنَا عَلَيْهِ، وَهَدَانَا إِلَيْهِ، وَهُوَ حَسْبِي وَنِعْمَ الْوَكِيلُ.

Molla Hüsrev'in risâlesinin, elimizde mevcut olan nüshasına (Kılıç Ali Paşa-525) göre, bölümleri şöyledir: Mukaddime (29b-30a); Birinci Fası: Tefsir İlmi

16 Molla Hüsrev, *Nakdül-Efkar*, Atf Efendi-276, vr. 161b; Fatih-2987, vr. 106b; Kılıç Ali Paşa-525, vr. 80b.

17 Görebildiğimiz nüshalar: 1- Atf Efendi-276, vr. 103b-161b; 2- Bağdath Vehbi-2066, vr. 29b-107b; 3- Fatih-2987, vr. 71b-106b; 4- Giresun Yazmaları-92, vr. 1b-62b (Zahriyesindeki kayda göre, Molla Hüsrev'in kendi hattıdır. Ancak hutbesinin baş tarafı, diğer nüshalarınkinden farklıdır: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَرَّمَ بَنِي آدَمَ بِالْعَقْلِ الْقَوِيمِ، مِنْ شَاءَ مِنْهُمْ بِالطَّبِيعِ السَّلِيمِ وَالذَّهْنِ الْمُسْتَقِيمِ، فَخَلَصَهُ عَنْ شُبْنِ الْمَغْلُوبِيَّةِ وَالْإِفْهَامِ، وَطَهَّرَهُ عَنِ حَبِّ [...]، الْعَالِيَّةِ وَالْإِزْرَامِ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّاهِي عَنِ عِلْمِ يُجَارَى بِهِ الْعُلَمَاءُ (Dolayısıyla Molla Hüsrev'in, hutbesinin bir kısmını sonradan değiştirdiği anlaşılıyor. Ayrıca bu nüshada te'liften ferâğ kaydı da bulunmamaktadır.); 5- Kılıç Ali Paşa-525, vr. 26b-80b; 6- Yozgat-784, vr. 105b-147b. Göremediğimiz nüsha: Kayseri Raşid Efendi Ktp.-309, 53 vr.

(30a-41a); İkinci Fasıl: Hadis İlmi (41a-52a); Üçüncü Fasıl: Fıkıh İlmi (52a-56b); Dördüncü Fasıl: Usûl-i Fıkıh İlmi (56b-66a); Beşinci Fasıl: Belâgat İlmi (66a-74a); Altıncı Fasıl: Mantık İlmi (74a-81a); Ferağ: (81a-81b).¹⁸

Görüldüğü gibi risâlenin beşinci faslı belâgat ilimlerine dair 10 soru ve cevaplarından oluşmaktadır.

B- HÂŞİYE ALÂ EVVELİ ŞERHİ'L-MİFTÂH Lİ'S-SEYYİD

Molla Hüsrev'in torunun oğlu Hüsrevzâde Efendi'nin (ö. 1020/1611)¹⁹ hattıyla yazılı olan bir mecmûada yer alan ve tek nüshası (Laleli-3650, vr. 134b-141a) bulunan bu eser, Seyyid Şerif Cürçânî'nin, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eseri üzerine, *el-Misbâh fi Şerhi'l-Miftâh* adıyla yazdığı şerhin baş tarafları üzerine yapılmış bir hâşiye çalışmasıdır.²⁰ Başu şöyleedir:

قوله: (رَتَّبَ كِتَابَهُ ... «التَّرْتِيبُ» فِي اللُّغَةِ: وَضَعُ كُلِّ شَيْءٍ بِمَرْتَبَتِهِ، وَفِي الاصِّطِلَاحِ: جَعَلَ الْأَشْيَاءَ الْكَثِيرَةَ بِحَيْثُ يُطَلَّقُ عَلَيْهَا الْوَاحِدُ، فَ«تَرْتِيبُ الْكِتَابِ» بِاعْتِبَارِ أَجْزَائِهِ ...

C- ŞERHU TELHİSİ'L-MİFTÂH

Mecdi'nin, "tetebbu-i kütüb-i mu'tebere-i mütedâvele eyleyen ekâbir-i ulemânun birisinin hattından" naklettiğine göre, Molla Hüsrev'in "Telhis nâm kitâba şerhi" vardır.²¹ Ancak kütüphanelerimizde bu eserin herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

D- HÂŞİYE 'ALÂ ŞERHİ'L-MİFTÂH Lİ'S-SA'D

Kâtip Çelebi, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Miftâh* adlı eseri üzerine yazılmış hâşiyeleri sayarken, Molla Hüsrev'in de bu eserin baş tarafları üzerine yapılmış bir hâşiye çalışması olduğunu söyler.²² Ancak kütüphanelerimizde bu eserin de herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

II- HÂŞİYE ALE'L-MUTAVVEL'İN TAHLİLİ

A- ADI

Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel'e* yazdığı mukaddimede eserine herhangi bir isim vermemektedir. Ancak *Hâşiye ale't-Telvih* adlı eserinde bu eserine atıfta bulunurken "Havâşî'l-Mutavvel" adını kullanmaktadır.²³ Bununla birlikte kütüphane kayıtlarında ve biyografik / bibliyografik eserlerde daha çok "Hâşiye

18 Kâtip Çelebi de bu risâleden bahsetmekte, ancak eğer ibarede bir bozukluk yoksa, Molla Sirâceddin'in risâlesi ile Molla Hüsrev'inkini birbirine karıştırmaktadır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşf*, II, 1973.

19 **Hüsrevzâde Efendi:** Hüsrevzâde Hüsrev b. Mustafa b. Mehmed (ö. 1020/1611). Hayatı hakkında bilgi için bkz. Atâi, Nev'izâde Atâi, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmilleti's-Şekâik (Zeyl)*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, (*Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri'nin* II. Cildi), s. 542-543.

20 Eser eksik olabilir. Çünkü bu mecmûada, Hüsrevzâde Efendi'nin birçok eseri istinsah etmeye başlayıp yarım bıraktığı görülmektedir.

21 Mecdi, *Hadâik*, s. 138.

22 Kâtip Çelebi, *Keşf*, II, 1765.

23 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale't-Telvih*, İstanbul: Es'ad Efendi Matbaası, 1284, (Hasan Çelebi'nin *Hâşiye ale't-Telvih*'inin kenarında), I, 15, 46, 164.

ale'l-Mutavvel" adı görülmektedir. Vikaye ve zahriye kayıtlarında ise, aşağıda eserin nüshalarını tanıttığımız yerde görüleceği üzere, "*Hâşiye ale'l-Mutavvel*", "*Hâşiyetü'l-Mutavvel*", "*Hâşiye-i Mutavvel*", "*Kitabu Hâşiyeti'l-Mutavvel*", "*Havâşin ale'l-Mutavvel*", "*Monla Hüsrev Efendi*", "*Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel*", "*Monla Hüsrev ale'l-Mutavvel*", "*Hâşiye-i Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel*", "*Hâşiye-i Mevlânâ Hüsrev li'l-Mutavvel*", "*Mutavvel Hâşiyesi Monla Hüsrev*" gibi isimler kullanılmaktadır.

B- MOLLA HÜSREV'E ÂİDİYETİ

Hâşiye ale'l-Mutavvel'in Molla Hüsrev'e âidiyetinde herhangi bir şüphe yoktur. Zira yukarıda da geçtiği gibi, bizzat kendisi onu başka eserlerinde zikretmekte, ilk kaynaklardan itibaren biyografik / bibliyografik kaynaklarda ona bu isim veya muhteva ile nisbet edilmekte ve kütüphanelerde bulunan onlarca nüsha hep onun adına kaydedilmektedir.

C- BAŞI VE SONU

Bilindiği gibi geçmiş âlimlerimizden pek çoğu eserlerinde kendi isimlerini zikretmemekte; bu ise, eserlerin, yazarlarına nisbetinde birçok probleme sebep olmaktadır. Molla Hüsrev de, eserlerinin bir kısmında ve bu arada *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'de kendi adını zikretmemektedir. Bundan dolayı kütüphane kayıtlarında müellif adı belirtilmeyen, yanlışlıkla Molla Hüsrev'e veya başkalarına nisbet edilen *Hâşiye ale'l-Mutavvel* nüshalarının tespitinde, eserin özellikle başının ve sonunun karşılaştırılması araştırmacılara yardımcı olacaktır.

Aşağıda, aynı zamanda Molla Hüsrev'in edebî üslûbuna da bir nümune olmak üzere, eserin başından ve sonundan bir miktarını vereceğiz. Bununla birlikte, nüshaları tanıtacağımız yerde de görüleceği üzere, eserin bazı nüshalarında mukaddimenin atlanarak doğrudan hâşiyelerin başladığı kısma geçildiğine, bazılarında ise son tarafın eksik olduğuna araştırmacıların dikkatini çekmek istiyoruz.

1- Başı:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا إِلَى تَلْخِيصِ الْمَعَانِي بِمِفْتَاحِ الْبَيَانِ، وَحَدَانَا إِلَى إِضْوَاحِ الْمَبَانِي بِمُضْوَاحِ التَّيْيَانِ. وَالصَّلَاةُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُؤَيَّدِ بِأَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ دَلَائِلَ إِعْجَازِهِ، وَالْمُشَيِّدِ أَرْكَانِ الدِّينِ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مَعَ نَهَايَةِ إِيجَازِهِ، وَعَلَى آلِهِ مَصَابِيحَ أَنْوَارِ التَّنْزِيلِ، وَصَحْبِهِ مَفَاتِيحَ أَسْرَارِ التَّأْوِيلِ، مَا هَدَرَ الْحَمَامُ عَلَى الْعُرْعَرِ وَنَاحٍ، وَتَصَوَّغَ الْعَرَارُ فِي النَّجْدِ وَفَاحٍ.

أما بعد: فَإِنَّ أَوْلَى مَا يَلِيقُ أَنْ يُصْرَفَ إِلَيْهِ الْهِمَمُ، وَأَعْلَى مَا يَحِقُّ أَنْ يَصْعَهُ الْأُمَمُ عَلَى الْقَمَمِ: مَا يُتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى أَسْرَارِ «الكتاب الحكيم»، وَيَتَوَسَّلُ بِهِ إِلَى أَنْوَارِ «الخطاب الكريم»، الَّذِي لَا يَبْلُغُ عَابِرٌ عَبْرَهُ، وَلَا غَائِضُ قَعْرَهُ، وَهُوَ: «علم المعاني والبيان»، الْمُؤَوِّفُ عَلَى نَكْتِ نَظْمِ «القرآن»، وَالنَّاشِرُ لِفَرَائِدِهِ الْمَكْنُونَةِ، وَالنَّائِثُ لِفَرَائِدِهِ الْمَخْزُونَةِ، بَلْ: الْمَرْقَاةُ الْمَنْصُوبَةُ لِعَتْلَاءِ ذُرَى حَقَائِقِهِ، وَالْمَشْكَاةُ الْمَرْفُوعَةُ لِاجْتِنَاءِ عَرَى دَقَائِقِهِ، ...

... قال الشارح التَّحْرِيرُ -تَعَمَّدَهُ اللهُ تَعَالَى بِغُفْرَانِهِ-: (الحمدُ اللهُ الَّذِي أَلْهَمَنَا حَقَائِقَ الْمَعَانِي وَدَقَائِقَ الْبَيَانِ). أقول: حَمِدَ اللهُ تَعَالَى عَلَى بَعْضِ إِنْعَامَاتِهِ الْخَاصَّةِ الْمُنَاسِبِ لِلْمَقْصُودِ رِعَايَةَ لِبَرَاغَةِ الْأَسْتِهْلَالِ. وَأَرَادَ بِ«الْإِلْهَامِ» مَعْنَاهُ الْغَوِيَّ -أَعْنِي: «إِقْفَاءَ الْمَعْنَى فِي الرُّوْعِ بِطَرِيقِ الْفَيْضِ أَوْ الْأَسْتِفَاضَةِ»-، لا: الْمَعْنَى الْأَصْطِلَاحِيَّ، لِأَنَّ حَصُولَ الْعِلْمِ بِ«حَقَائِقِ الْمَعَانِي» وَ«دَقَائِقِ الْبَيَانِ» عَلَى أَيِّ مَعْنَى حُمِلَ مِنَ الْمَعَانِي الْمُنَاسِبَةِ -كَمَا سَيَأْتِي-: لَيْسَ بِطَرِيقِ الْفَيْضِ أَوْ الْأَسْتِفَاضَةِ ...

2- Sonu:

... قال: (وفيه ما فيه). أقول: رُوي عنه -رحمه الله تعالى- أنه قال: «يعني لو سُلِّمَ ما ذَكَرَ فَهوَ لَا يَفِيدُ إِلَّا عَدَمَ كَوْنِ لَفْظِ «الْمَنْبِيَّةِ» حَقِيقَةً، بِنَاءً عَلَى انْتِفَاءِ قَيْدِ الْحَيْثِيَّةِ، بِمَعْنَى: "أَنَّهُ مُسْتَعْمَلٌ فِيمَا وُضِعَ لَهُ، لَكِنْ لَا مِنْ حَيْثُ إِنَّهُ مَوْضُوعٌ لَهُ"، وَهَذَا لَا يُوجِبُ كَوْنَهُ مُسْتَعْمَلًا فِي غَيْرِ مَا وُضِعَ لَهُ، فَلَا يُوجِبُ كَوْنَهُ مَجَازًا». وفيه بَحْثٌ، لِأَنَّ اللَّفْظَ الْمُسْتَعْمَلُ إِذَا لَمْ يَكُنْ حَقِيقَةً أَوْ كِنَايَةً يَجِبُ أَنْ يَكُونَ مَجَازًا، لِأَنَّ اللَّفْظَ بَعْدَ الْأَسْتِعْمَالِ لَا يَخْلُو عَنْهَا، كَمَا سَيُصْرِّحُ بِهِ الشَّارِحُ.

D- YAZILIŞ TARİHİ

Molla Hüsrev'in *Hâşiye ale'l-Mutavvel'i* ne zaman yazdığına dair eserin kendisinde herhangi bir ipucu bulamadık. Ancak Taşkoprîzâde'nin bildirdiğine göre, o bu eserini Edirne'de Şah Melek Medresesinde müderrisken yazmış ve incelemesi için o sıralarda Edirne'ye gelmiş bulunan Seyyid Ahmed el-Kırîmî'ye (ö. 879/1474-75)²⁴ göndermiş. Kırîmî, eserin kenarlarına Molla Hüsrev'e reddiye mâhiyetinde sözler yazmış. Bunun üzerine Molla Hüsrev, Kırîmî'yi evine ziyafete davet etmiş ve şehrin âlimlerini toplamış. Sonra da *Hâşiye'sini* getirterek Kırîmî'nin itirazlarını zikretmiş ve cevaplarını vermiş. Kırîmî de âlimlerin huzurunda onun cevaplarını kabul ederek yaptığından dolayı özür dilemiş.²⁵

Şah Melek Medresesinin 832 (1428-29) yılı civarında inşa edildiği bildirilmektedir.²⁶ Dolayısıyla Molla Hüsrev'in, o tarihten önce o medreseye müderris olması mümkün değildir. O, Halebî Medresesinde müderrislik yapan kardeşi vefat edene kadar bu medresede göreve devam etmiş; kardeşinin vefatı üzerine onun yerine adı geçen medreseye tayin edilmiştir.²⁷ Kaynaklarda kardeşinin adı ve vefat tarihi belirtilmemektedir. Ancak Taşkoprîzâde, dedesi Hayreddin Halil Efendi'nin (ö. 879/1474-75)²⁸ o sırada Molla Hüsrev'in kardeşinin öğrencisi olduğunu, vefatı üzerine de yerine geçen Molla Hüsrev tarafından, o sırada Bursa'da Çelebi Mehmed Medresesinde (Sultaniye Medresesi) müderris olan Fenârizâde

24 **Seyyid Ahmed el-Kırîmî:** es-Seyyid Ahmed b. Abdullah el-Kırîmî (ö. 879/1474-75). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Taşkoprîzâde, *Şekâik*, s. 82-83; Mecdî, *Hadâik*, s. 101-102; Zirikli, *A'lâm*, I, 159-160; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 185.

25 Taşkoprîzâde, *Şekâik*, s. 117; Mecdî, *Hadâik*, s. 136.

26 Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 250-251.

27 Taşkoprîzâde, *Şekâik*, s. 117; Mecdî, *Hadâik*, s. 136.

28 **Hayreddin Halil Efendi:** Hayreddin Halil b. Kâsım (ö. 879/1474-75). Hayatı hakkında bilgi için bkz. Taşkoprîzâde, *Şekâik*, s. 120-123; Mecdî, *Hadâik*, s. 139-142.

Yûsuf Bâlî Efendi'ye gönderildiğini bildirmektedir.²⁹ Yûsuf Bâlî Efendi ise, kardeşi Mehmed Şâh'ın³⁰ vefâtı üzerine 839 (1435-36) yılında adı geçen medreseye tayin edilmiştir. Dolayısıyla Molla Hüsrev'in Halebî Medresesine tayinin en erken tarihi 839 (1435-36) yılıdır. Yûsuf Bâlî Efendi, bir süre Bursa kadılığı da yaptıktan sonra 846 (1442-43) yılında vefât etmiştir.³¹

Yûsuf Bâlî Efendi'nin Bursa kadılığına tayin tarihini bilmediğimizden vefât tarihini esas alırsak, Molla Hüsrev'in *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'i 832-846 (1428-1443) yılları arasında yazdığını söyleyebiliriz.

E- YAZILIŞ SEBEBİ

Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'e yazdığı mukaddimede, eserin yazılış sebeplerini ve aşamalarını, mantıkî silsileye de dikkat ederek, edebî bir üslupla anlatmaktadır. Bunları şu şekilde maddeler halinde özetleyebiliriz:

1- En çok gayret sarf edilmesi ve toplumlar tarafında zirveye konulması gereken ilim, kendisiyle Kur'ân-ı Kerim'in sırlarına ve nurlarına ulaşılan "Meânî ve Beyân" ilmidir.³²

2- "Meânî ve Beyân" ilmine dair, özet ve ayrıntılı, pek çok muteber eser yazılmıştır; ancak bunlar arasında Teftâzânî'nin *Mutavvel*'i gibisi yoktur.³³

3- *Mutavvel*'i ne kadar övsem yine de hakkıyla övmüş olamam; zira o, görünüşte Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserinin şerhi olsa da, aslında Meânî ve Beyân ilimlerine dair bütün kitapların şerhidir, Arabî ve edebî ilimlerin ölçüsü ve esasıdır.³⁴

4- Seyyid Şerif Cürçânî, *Mutavvel* üzerine bir hâşiye (*Havâşî*) çalışması yapmış; eserin birtakım el değmemiş sırlarını keşfetmiş, zorluklarını kolaylaştırmış ve bu arada da Şârih Teftâzânî'ye, şu ana kadar herkesçe kabul edilen, kimsenin cevaplandırmaya teşebbüs etmediği birtakım itirazlar ileri sürmüştür. Bununla birlikte, senin de göreceğin gibi, acizyetinden değil, kendisine çok açık geldiğinden, eserin pek çok sırrına dokunmadan geçmiştir.³⁵

29 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 117; Mecdî, *Hadâik*, s. 136.

30 **Mehmed Şâh**: Mehmed Şâh b. Molla Fenârî (ö. 839/1435-36). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 33; Mecdî, *Hadâik*, s. 56-57; Tahsin Deliçay, "Mehmed Şah Fenârî", *DİA*, XXVIII, 529-530.

31 **Yûsuf Bâlî Efendi**: Yûsuf Bâlî b. Molla Fenârî (ö. 846/1442-43). Hayatı hakkında bilgi için bkz. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 33-34; Mecdî, *Hadâik*, s. 57-58.

32 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, Damad İbrahim Paşa-1019, vr. 1b (Ayrıca belirtmedikçe eserin bu nüshasım kastediyoruz) (الكتاب) ما يتوصل به إلى أسرار (الكتاب) فإن أولي ما يليق أن يصف إليه المهتم، وأعلى ما يحق أن يضعه الأمم على القمم: ما يتوصل به إلى أسرار (الكتاب) الحكيم»، ويتوصل به إلى أنوار (الخطاب الكريم) الذي لا يبلغ عابر عجزه، ولا غائص قعره، وهو: «علم المعاني والبيان» الموقف على نكت نظم (القرآن»، (والنأشير لقرائده المكنونة، والنأشير لقرائده المخروية، بل: الموقاة المنصوية لاعتلاء ذرى حقائقه، والمشكاة المرفوعة لاجتلاء عرى قافقه وقد صنف فيه كتب معتبرة، مطولة ومختصرة، لا كما (المطول) للخبر المحقق، والبخر) 33 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 1b (الكتاب) وقد صنف فيه كتب معتبرة، مطولة ومختصرة، لا كما (المطول) للخبر المحقق، والبخر) المدقق، علامة العلماء، والنج الذي لا ينتهي ولكل ليج ساحل، سعد البلة والدين، خسر الله تعالى مع الصديقين، الذي نصب ريات العلم بعد انكاسها، ورفع (زيارات الفضل غب اندراسها، بل: فش عجايب العلم بأزواج أنفاسه، ونش غدير الجهل بانصباب أنفاسه

34 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 1b-2a (الكتاب) ولو أن لي في كل منبت شعرة لساناً يبتئ المدخ: كنت مفضراً فإنه في الظاهر شرح (التلخيص)، وفي الحقيقة شرح (كتب الفن) بلا تخصيص، تراه القسطاس في العلوم العربية والميزان، والأساس في الفنون الأدبية والبيان، من ينبغي الارتقاء إلى معارج (التحقيق فخاله: نال مبنغا، أو انتهى الاعتلاء على [17] مدارج التدقيق فزاوله: فاز بمشنتها. كتاب معانيه خلال سطوره، جواهر في ذرج، كواكب في بروج

35 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a (الكتاب) وقد علق عليه أفضل المتأخرين، وأكمل المتبحرين، إمام عصره، وفضمهم دهره، سبأ) كشتت عن وجوه خزائنه نقاباً، وذلك من شباب الوصول إلى موائده صغاباً، مُشمئلة على اعتراضات سلمها الفضلاء في كل عصر وزمان؛ ولم يقصد أحد لدفعها إلى هذا الأوان، لكنه كما ترى لم يُرفع الأستاذ عن أكثر أسرارها، ولم ينصب المنار (للمعظم أنواره، لا يعجز في شأنه، أو قصور في بيانه، بل: لإجلائه ما لا يراه غيره إلا بالإنعاب، والمشمئمة به لا يشععه سواه إلا بالإعلان.

5- Bundan dolayı hem bu sırları keşfedecek hem de Seyyid Şerif Cürçânî'nin itirazlarından cevaplandırılması mümkün olanları cevaplandırarak yeni bir hâşiye çalışması kaçınılmaz olmuştur. Bu ise, ancak her işinde Allah'ın yardım ve gözetimine mazhar olanların hakkıyla yapabileceği bir çalışmadır.³⁶

6- Ben bu şerhin sırlarına sahip olmak ve derinliklerine dalmak için, bizzat Şarih Teftâzânî'den eseri defalarca okuyan en gözde öğrencisinin (Burhâneddin Haydar el-Herevî'nin)³⁷ önünde uzunca bir tahsil dönemi geçirdikten sonra, bütünü gayretimle bu kitabın işaret ve sırlarını keşfetmeye koyuldum; nihayet Allah'ın izniyle Şarih Teftâzânî'nin murâdını hakkıyla anlar hâle geldim ve bu arada âcizâne kendi fikrimle birtakım güzel buluşlar da yaptım. Öte yandan Muhaşşî Seyyid Şerif Cürçânî'nin de zihin dünyasına nüfûz ederek fikirlerinden güçlü olanlarla zayıf olanları ayırt ettim.³⁸

7- Topladığım notlar kitap haline getirildiği takdirde, fitratı bozulmamış ve art niyetli olmayan kimseler tarafından beğenilecek seviyeye ulaşıncaya, artık yazmak istedim ve istihare yaptım. Karar verince de Allah'ın beni doğru yola ulaştırmasını umarak yazmaya başladım.³⁹

F- MUHTEVÂSİ VE PLANI

Daha önce de söylediğimiz gibi, Molla Hüsrev'in *Hâşiye ale'l-Mutavvel'i*, Teftâzânî'nin, Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı metni üzerine yaptığı iki şerh çalışmasından uzun olan *Mutavvel* üzerine yapılmış, (فال - أقول) tarzında bir hâşiye çalışmasıdır. Dolayısıyla *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'in muhtevâsı, Molla Hüsrev'in mukaddimesi hâric tutulursa, *Telhîs* ve *Mutavvel*'in muhtevâlarından ayrı düşünülemez. Ancak burada iki hususa dikkat çekmekte yarar görüyoruz:

1- Molla Hüsrev, bu çalışmasını *Mutavvel*'in sonuna kadar tamamla(ya)mamış; Beyân ilminin son konusu olan Kinâye bahsinin 7 sayfa öncesinde kalmıştır.⁴⁰

2- *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'de, metin ve şerhin açıklanmasına yönelik bilgiler ve değerlendirmeler dışında, hâşiye türü eserlerin imkân sağladığı istutrâd türünden ilâve bilgiler ve değerlendirmeler de vardır ki sanırım bazı nüshaların kenarlarında yer alan "matlab"ların iyi bir fihristinin çıkarılmasıyla onların da tespiti mümkün olacaktır.

36 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a (وهو مولانا برهان الملة والدين خيدر أفاض الله تعالى عليه سجالات الغفران. منه). فلم يكن يدُ مما يُختمش به شرأئله الأبيَّة بخدأبيرها، ويُقرشُ به فرائده الصَّفِيَّة بخدأبيرها، (مفرد) وهذا صنيع لا يُراعي حقوقه // سوى من بعين الله في كل شأنه (مع دفع ما يمكن دفعه من أظفار الفاضل واعتراضاته، ورد ما يتألى رده من مناقضاته، (مفرد) وهذا صنيع لا يُراعي حقوقه // سوى من بعين الله في كل شأنه

37 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, Ayasoğya-4370, vr. 2a, Ragıp Paşa-1233, vr. 2a, kenar notu: (وهو مولانا برهان الملة والدين خيدر أفاض الله تعالى عليه سجالات الغفران. منه).

38 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a-2b (وهو مولانا برهان الملة والدين خيدر أفاض الله تعالى عليه سجالات الغفران. منه). ثم إني بعد ما صرفت مدة من عمري، وبدلت عدة من أيام دهرى، إلى اقتناء فوائد) هذا «الشرح» واستطلاع خزائنه، والخوض في غمارة، والعرض على فرائده، على أفضل خلان الشارح وأحبابه، وأفضل إخوانه وأصحابه، الذي سمع منه هذا «الكتاب» مرة بعد مرة، واستفاد منه فوائده كره بعد كره -بإواهما الله تعالى أعلى غرف الجنان، وأفاض عليهما شأيب الغفران-: أقلت بمجامع الهمة على التوسل إلى تبين مراميه، واستنهضت الرُّجُل والخيل إلى التوسل إلى تيقن معالمه، فجزيت على الحروف كالقلم وأقمت كالمدا، حتى تحققت المرام وتبنت لتسام المراد، مع فوائد رقيقة سمحت بها يد الفكر الفاتر بإذن الله الوهاب، وفرائد آنية فاضت علي من ملهم الضواب، وعرجت على ريع فوائد الفاضل المحشي وخدمت في بابها، حتى آنتت المخدَّرات من وراء حجابها، [أب] بل: كشفت جلايب خزائدها، فمترت عنها من سمينها، وتبنت ريق فرائده ففرقت بين رخصها (وتبينها).

39 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a (وهو مولانا برهان الملة والدين خيدر أفاض الله تعالى عليه سجالات الغفران. منه). فلما اجتمع عندي ما إذا نظمته في سلك التحرير، أو صورته في أحسن التقويم بألفظ) النُصُور، يعلو ثمنه عند أولى الألبار، ويعلو خداه لدى أخبار الأجرار، ويتلناه بالبشر من هو من الأزداء، وإن طوي الكشح عمر في قلبه داء، ويستغذب به مشارع الشرح الواردون، وإن استسبح زلاله فاقده الذوق الناردون: أردت أن أنظمه على النمط المذكور، وقصدت أن أصوره على الوجه المزبور، فاستخرت الله تعالى في إبداء ما أردته، وإنشاء ما قصدته، فلما ضم الغم، واستحكمت الهمة: شرعت فيه راجياً من الوهاب، أن يهديني سبيل الضواب، إنه الهادي إلى سواء السبيل، (وهو حسبي ونعم الوكيل).

40 Son açıkladığı ibare (وفي ما فيه) için bkz. Teftâzânî, *Mutavvel*, s. 622, son satır.

Aşağıda *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'in muhtevâsını, *Telhîsu'l-Miftâh*'ın ana başlıklarından yararlanarak, tez planı şeklinde sunacak; her başlığın kenarında *Mutavvel*'in elimizdeki matbû nüshasının (nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007) sayfa numaraları ile *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'in yazma nüshasının (Damad İbrahim Paşa-1019) varak numaralarını verecek ve Molla Hüsrev'in tamamlayamadığı kısımların görülebilmesi için de iki satırlı bir tablo kullanacağız:

HÂŞİYE ALE'L-MUTAVVEL

MUHAŞŞÎ MOLLA HÜSREV'İN ÖNSÖZÜ (vr. 1b)

ŞÂRİH TEFTÂZÂNÎ'NİN ÖNSÖZÜ (s. 125; vr. 2b)

MUSANNİF KAZVİNÎ'NİN ÖNSÖZÜ (s. 130; 14a)

MUKADDİME

FESÂHAT VE BELÂGAT KAVRAMLARI

(s.138-165; vr. 37a-75a)

I- FESÂHAT KAVRAMI (s. 138; vr. 39a)

II- BELÂGAT KAVRAMI (s. 153; vr. 60b)

BİRİNCİ FEN

MEÂNÎ İLMÎ

(s. 166-505; vr. 75a-213b)

I- BİRİNCİ BÂB: İSNÂD-I HABERÎ'NİN HALLERİ (s. 179; vr. 87a)

II- İKİNCİ BÂB: MÜSNEDÜN İLEYH'İN HALLERİ (s. 211; vr. 113a)

III- ÜÇÜNCÜ BÂB: MÜSNED'İN HALLERİ (s. 301; vr. 148a)

IV- DÖRDÜNCÜ BÂB: FİİLİN MÜTEALLİKLERİNİN HALLERİ (s. 362; vr. 165a)

V- BEŞİNCİ BÂB: KASR (s. 381; vr. 171a)

VI- ALTINCI BÂB: İNŞÂ (s. 406; vr. 178a)

VII- YEDİNCİ BÂB: FASL VE VASL (s. 434; vr. 196a)

VIII- SEKİZİNCİ BÂB: İCÂZ, İTNÂB, MÜSÂVÂT (s. 479; vr. 208a)

İKİNCİ FEN

BEYÂN İLMÎ

(s. 506-639; vr. 213b-251a)

I- TEŞBİH (s. 516; vr. 216b)

II- HAKİKAT VE MECÂZ (s. 567; vr. 229a)

III- KİNÂYE (s. 630)

ÜÇÜNCÜ FEN

BEDÎ' İLMÎ

(s. 640-741)

I- MUHASSİNÂT-I MA'NEVİYYE (s. 741)

II- MUHASSİNÂT-I LAFZİYYE (s. 682)

III- HÂTİME: SERİKÂT-I Şİ'RİYYE VE İLGİLİ KONULAR (s. 709)

G- NÜSHALARI

Kütüphanelerimizde *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'in çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Biz şu ana kadar 20'den fazla nüshasını görme imkânı bulduk. Bunlardan iki tanesi (Şehid Ali Paşa-2186; Yeni Cami-1024), zahriye ve vıkaye kayıtlarına göre müellif nüshasıdır. Taşköprizâde'nin, "*Molla Hüsrev'in güzel bir yazısı olduğu, kadılık ve müderrislikle meşgul olmasına rağmen her gün selefin kitaplarından iki varak yazdığı ve terikesinden çıkan kendi hattıyla yazılmış çok sayıdaki kitap arasında Seyyid Şerif Cürcânî'nin Şerhu'l-Mevakıf'ından da iki nüsha bulunduğu*"na dair verdiği bilgi⁴¹ dikkate alındığında, onun kendi eserinden de birden fazla nüsha yazmış olması sanırım yadırganmaz.

Aşağıda görme imkânı bulabildiğimiz nüshaları, eseri tahkik etmek isteyenlere faydalı olması umuduyla, dikkatimizi çeken bazı özellikleriyle kısa kısa tanıtacağız:

1- Amcazade Hüseyin-385, vr. 1b-141a:

Zahriyedeki adı: "*Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel*". Ta'lik yazı; bazı harflerin noktaları yok. (قال - أقول)'lerin yerleri muhtemelen daha sonra kırmızı mürekkeple yazılmak üzere boş bırakılmış. Kenarlarda yer yer tashihler var. Müsnedün ileyhin eliflamlı ma'rife olması konusuyula bitiyor; dolayısıyla aşağı yukarı yarısı eksik.

2- Atıf Efendi-2334, vr. 1b-142a:

Kapaktaki adı: "*Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel*". Ta'lik yazı. (قال-أقول)'lerin yerleri muhtemelen daha sonra kırmızı mürekkeple yazılmak üzere boş bırakılmış. Kenarlarda yer yer tashihler ve (منه) rumuzlu notlar var. Müstensih adı ve istinsah yeri yok. İstinsah tarihi: Rabıulevvel 1097 (Ocak-Şubat 1686).

3- Ayasofya-4370, vr. 1b-134a:

Zahriyeden önceki varak-a'daki adı: "*Monla Hüsrev ale'l-Mutavvel*". Ta'lik yazı. Besmele yok. Kenarlarda yer yer (منه) rumuzlu notlar ve ayrıntılı (مطلب)'lar var. Ferağ kaydı yok.

4- Damad İbrahim Paşa-480, vr. 222b-280b:

Ta'lik yazı. Besmele yok. (قال-أقول)'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Sonu eksik.

5- Damad İbrahim Paşa-1019, vr. 1b-251a:

İlk vıkaye yaprağındaki adı: "*Hâşiye-i Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel*". Nesih yazı. Besmele yok. (قال - أقول)'ler kırmızı, yer yer mavi mürekkeple yazılmış. Kenarlarda yer yer (منه) rumuzlu notlar, (مطلب)'lar ve başka hâşiyelerden alınmış notlar var. Ferağ kaydı yok. CD'si elimizde bulunduğundan makalemizde bu nüshayı kullandık.

6- Feyzullah Efendi-1791, vr. 1b-180b:

Serlevhalı. Ta'lik yazı. Kenarlarda yer yer (منه) rumuzlu notlar var. Pek tashih yok. Müstensih adı ve istinsah yeri yok. İstinsah tarihi: 29 Şaban 1??8.

41 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 118; Mecdî, *Hadâik*, s. 137.

7- Feyzullah Efendi-1792, vr. 1b-123b:

Zahriyedeki adı: “*Monla Hüsrev ale'l-Mutavvel*”. Nesih yazı, ilerilerde ta'lik yazıya dönüştürüyor. Mukaddimesi eksik; doğrudan hâşiye ile başlıyor. Ferağ kaydı yok.

8- Hacı Beşir Ağa-560, vr. 1b-148a:

Zahriye: “*Hâşiyetü'l-Mutavvel min te'lifi'l-Allâme Mehmed b. Ferâmurz el-meşhûr bi-Hüsrev*”. Nesih yazı. (قال – أقول)'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Kenarlarda çok az tashih kayıtları ve yer yer (مطلب)'lar var. Müstensih: Muhammed b. Ahmed b. Nâsiriddin el-Hüseynî. Dimaşk: 14 Zilhicce 972 (13 Temmuz 1565) Cuma.

9- Hacı Selim Ağa-1029, vr. 1b-95b:

Zahriyedeki adı: “*Monla Hüsrev Efendi*”. Ta'lik yazı. (قال – أقول)'lerin bir kısmı kırmızı mürekkeple yazılmış, bir kısmı da muhtemelen daha sonra kırmızı mürekkeple yazılmak üzere boş bırakılmış. Kenarlarda yer yer (منه) rumuzlu notlar var. Müstensih: Es'ad b. Muhammed el-Emîn el-Mekki b. eş-Şeyh Muhammed b. İbrahim Bek b. Ali ed-Defteri. İstinsah yeri yok. İstinsah tarihi: 25 Cemâziyelevvel 1096 (29 Nisan 1685).

10- Hamidiye-1235, vr. 1b-115b:

Zahriye: “*Hâşiyetü'l-Mutavvel li-Molla Hüsrev*”. Ta'lik yazı. Besmele yok. (قال – أقول)'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Kenarlarda tashihler ve bazı notlar var. Müstensih: Mehmed el-Bursevî. İstinsah yeri ve tarihi yok.

11- Kadızade Mehmed-442, vr. 112b-217b:

Vr. 112a: “*Hâzihî Havâşin ale'l-Mutavvel li-Mevlâna Hüsrev*”. Nesih yazı. (- قال (أقول)'lerin bir kısmı kırmızı mürekkeple yazılmış, bir kısmı da muhtemelen daha sonra kırmızı mürekkeple yazılmak üzere boş bırakılmış. Bazı satır arası notlar ve kenarlarda yer yer tashihler ve (منه) rumuzlu notlar var. Sonu eksik. Bir önceki risâlenin istinsah tarihi: Receb 867 (Mart-Nisan 1463).

12- Laleli-2811, vr. 1b-80b:

Zahriyedeki adı: “*Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel*”. Ta'lik yazı. Başlarda (قوله) ve (قال-أقول)'lerin bir kısmı kırmızı mürekkeple yazılmış, bir kısmı da muhtemelen daha sonra kırmızı mürekkeple yazılmak üzere boş bırakılmış. Kenarlarda yer yer tashihler ve (منه) rumuzlu notlar var. Sonu eksik.

13- Mahmud Paşa-329, vr. 1b-84b:

1b'deki adı: “*Hâşiyetü'l-Mutavvel li'l-Mutavvel*”. Nesih yazı. (قال) yerine (ق) yerine (أقول) yerine (و) rumuzu kullanılmış. Kenarlarda yer yer tashihler ve (منه) rumuzlu notlar var. Sonu eksik ama ferağ kaydı var. Müstensih adı yok. Tebriz: 7 Ramazan 878 (26 Ocak 1474).

14- Mehmed Asım Bey-495, vr. 1b-138b:

Zahriyeden iki önceki varak-a: “*Hâşiyetü'l-Mutavvel li'l-Fâdili'l-Hüsrevî*”. Ta'lik yazı. Mukaddimesi eksik; doğrudan hâşiye ile başlıyor. (قال – أقول)'ler kırmızı mürekkeple yazılmış.

15- Murad Molla-1591, vr. 1b-208a:

Zahriye: “*Hâzâ el-kitâbü'l-müsemmâ bi-Monla Hüsrev vehüve Hâşiyetün ale'l-Mutavvel*”. (قال - أقول) 'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Kenarlarda yer yer tashihler var. Ferağ kaydı yok.

16- Nuruosmaniye-4411, vr. 1b-272b:

Varak numarası 119'dan 220'ye geçiyor; toplam varak sayısının doğrusu 172b olmalı. Serlevhalı, çerçevesiz. Güzel bir ta'lik yazı. (قال - أقول) 'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Kenarlarda yer yer (منه) rumuzlu notlar ve (مطلب) 'lar var. Ferağ kaydı yok.

17- Nuruosmaniye-4412, vr. 1b-229b:

Zahriyeden iki önceki varak-a'daki adı: “*Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel*”; zahriyeden bir önceki varak-a'daki adı: “*Mutavvel Hâşiyesi Monla Hüsrev*”. (قال - أقول) 'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Mukaddimesi eksik; doğrudan hâşiye ile başlıyor. Ferağ kaydı yok.

18- Ragıp Paşa-1232, vr. 1b-170a:

Zahriye: “*Hâşiye-i Mutavvel li-Monla Hüsrev*”. Ta'lik yazı. Besmele yok. Kenarlarda yer yer tashihler ve (منه) rumuzlu notlar var. (قال - أقول) 'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Ferağ kaydı yok.

19- Ragıp Paşa-1233, vr. 1b-186a:

Zahriyeden önceki varak-a: “*Hâşiye-i Mutavvel li-Molla Hüsrev*”. Ta'lik yazı. Besmele yok. Kenarlarda yer yer tashihler, (منه) rumuzlu notlar ve başkalarına ait haşiyeler var. (قال - أقول) 'ler kırmızı mürekkeple yazılmış; bazılarının yerleri boş bırakılmış. Müstensih: Mehmed (b.?) el-Hâc Şaban, Yenişehir: Şevvâl 1063 (Ağustos-Eylül 1653).

20- Şehid Ali Paşa-2186, vr. 1b-82a (Müellif nüshası):

Zahriyeden önceki varak-a: “*Hâşiye-i Mutavvel Molla Hüsrev, Kendü hattıyla*”. Zahriye: “*Kitabu Hâşiyeti'l-Mutavvel li-Mevlânâ Hüsrev fi'l-meânî*”. Güzel ve okunaklı bir ta'lik yazı. Besmele yok. (قال - أقول) 'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Kenarlarda yer yer tashihler, (منه) rumuzlu notlar ve itiraz edilenlerin isimleri var. İşlenmiş bir nüsha. Ferağ kaydı yok.

21- Veliyyüddin Efendi-2813, vr. 1b-147a:

Ta'lik Yazı. Baş taraflarda kenarlar notlu. Ferağ kaydı yok.

22- Yeni Cami-1024, vr. 1b-140b (Müellif nüshası):

Zahriye: “*Hâşiye ale'l-Mutavvel li'l-Mevlâ Hüsrev bi-hattihî*”. Güzel ve okunaklı bir ta'lik yazı. Besmele yok. (قال - أقول) 'ler kırmızı mürekkeple yazılmış. Kenarlarda yer yer tashihler, (منه) rumuzlu notlar, itiraz edilenlerin isimleri ve (مطلب) 'lar var. İşlenmiş bir nüsha. Ferağ kaydı yok.

Görme imkânı bulamadığımız nüshaları ise, İSAM Türkiye Kütüphaneleri Veritabanı'na dayanarak, şöyle sıralayabiliriz: 1- Burdur İl Halk Ktp.-146, 249 vr.; 2- Kayseri Raşid Efendi Ktp.-1005, 161 vr.; 3- Kütahya Vahit paşa İl Halk Ktp-1019, 153 vr.; 4- Kütahya Vahit paşa İl Halk Ktp-1020, 184 vr., Yenicepazar: 1100 (1688-1689); 5- Manisa İl Halk Ktp.-1891, 47 vr.

H- KAYNAKLARI

Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'de, tespit edebildiğimiz kadarıyla 71 adet kaynak kullanır. Bunlardan 11 tanesi tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân, 6 tanesi hadis, 5 tanesi kelâm, 1 tanesi usûl-i fıkıh, 2 tanesi mantık ve felsefe, 8 tanesi lügat ve emsâl, 5 tanesi sarf ve nahiv, 27 tanesi belâgat, 6 tanesi de edebiyat, şiir ve şiir şerhleriyle ilgili kitaplardır. Aşağıda bunları önce konularına göre tasnif edecek, sonra da her birini kendi içinde yazarlarının vefât tarihlerine göre kronolojik olarak sıralayacağız. Müelliflerin ve eserlerin tam isimlerini vermekle birlikte, bazıları hakkında bir nevi değerlendirme ifade ettiği için, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'de geçtiği şekli de zikredeceğiz:

TEFSİR VE ULÛMU'L-KUR'ÂN KİTAPLARI

Begavî: Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122).⁴²

1- Me'âlimü't-Tenzil⁴³

Molla Hüsrev, müellifi "*el-İmâmü'l-Beğavî rahimehullâhu teâla*"⁴⁴ adıyla zikreder; eserin adını vermez.

Zemahşerî: Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144).⁴⁵

2- el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmızı't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl⁴⁶

Molla Hüsrev, müellifi çoğunlukla eserine izâfe ederek "*Sâhibü'l-Keşşâf*",⁴⁷ bazen de "*ez-Zemahşerî*",⁴⁸ "*Cârullâh*",⁴⁹ "*el-Allâme*",⁵⁰ "*el-Allâme ez-Zemahşerî*"⁵¹ adlarıyla; eseri ise kısaca "*el-Keşşâf*"⁵² adıyla zikreder.

42 Zirikli, A'lâm, II, 259 (Vefat tarihini 510/1117 olarak veriyor); Kehhâle, *Mu'cem*, I, 644; Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *DİA*, V, 340-341.

43 Saffet Bakırcı, "Meâlimü't-Tenzil", *DİA*, XXVIII, 203-204.

44 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 24a.

45 Süyüti, *Buğye*, II, 279-280, no: 1977; Zirikli, A'lâm, VII, 178; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 822-823; Ali Özek, *Zemahşerî ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, 1. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 25-65.

46 Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, XXV, 329-330.

47 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 3b, 8a, 14a, 16a, 17a, 18b, 19a, 20a, 20b-21a, 21b, 24b, 67b, 70b, 71b, 83a, 92a, 92b, 95a, 96a, 97a, 102a, 102b, 103a, 103b, 116a, 119b, 120a, 131a, 134b, 135a, 137a, 162b, 163a, 164a, 166b, 168a, 168b, 175a, 181b, 198b, 210b, 213b, 223a, 233a, 233b, 234b, 235a, 242b, 244b, 245b.

48 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 169a, 238a.

49 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 32b.

50 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 35a, 37b, 56b, 89a, 134b, 135a, 201a.

51 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 200b.

52 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 5b, 16a, 20a, 34b, 67b, 93a, 95a, 120a, 135a, 146a, 156a, 157a, 186a, 187b, 190b, 197a, 199a, 200b, 211a, 213a, 235a, 243b, 244a, 245a, 246a, 246b.

Fahredden er-Râzî: Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210).⁵³

3- Mefâtihu'l-Ğayb / et-Tefsîru'l-Kebîr⁵⁴

Molla Hüsrev, müellifi "*el-İmâm*"⁵⁵ adıyla zikreder; eserin adını vermez.

Beyzâvî: Kâdî Nâsıruddin Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286).⁵⁶

4- Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl⁵⁷

Molla Hüsrev, müellifi "*el-Beyzâvî*",⁵⁸ "*el-İmâmu'l-Beyzâvî*"⁵⁹ ve "*el-İmâmu'l-Beyzâvî rahimehullâhu teâla*"⁶⁰ adlarıyla zikreder; eserin adını vermez.

Kurtubî: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273).⁶¹

5- el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân⁶²

Molla Hüsrev, müellifi "*el-Kurtubî*"⁶³ ve "*el-İmâmu'l-Kurtubî*"⁶⁴ adlarıyla zikreder; eserin adını vermez.

Kevâşi: Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddin Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşi el-Mevsilî (ö. 680/1281).⁶⁵

6- Tebsiratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebasır

6- Telhîsu Tebsirati'l-Mütezekkir ve Tezkireti'l-Mütebasır

Molla Hüsrev'in bir âyetin tefsiriyle ilgili olarak "*el-Kevâşi*"⁶⁶ diyerek müellifinden görüş naklettiği eser, yukarıda zikredilenlerden biri olmalıdır.

İsferâyînî: Tâceddîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (ö. 684/1285).⁶⁷

7- Fâtihatü'l-İ'râb fî İ'râbi'l-Fâtiha

Molla Hüsrev, müellifi başka bir eserine izâfe ederek "*Sâhibü'l-Lübâb*";⁶⁸ eseri "*İ'râbü'l-Fâtiha*"⁶⁹ adıyla zikreder.

Ömer el-Kazvîni: Ebû Hafis Sirâcüddin Ömer b. Abdirrahmân b. Ömer el-Behbehâi el-Kinânî el-Fârisî el-Kazvîni (ö. 745/1344).⁷⁰

53 Ziriklî, *A'lâm*, VI, 313; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 558-560; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahredden er-Râzî", *DİA*, XII, 89-95.

54 Lutfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", *DİA*, XXVIII, 348-350.

55 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 212a.

56 Ziriklî, *A'lâm*, IV, 110; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 266-267; Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *DİA*, VI, 100-103.

57 İsmail Cerrahoğlu, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl", *DİA*, XI, 260-261.

58 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 17a, 233a.

59 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 200b, 202a, 246a, 247a.

60 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 83b, 146b.

61 Ziriklî, *A'lâm*, V, 322; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 52; Tayyar Alukulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, XXVI, 455-457.

62 Suat Yıldırım, "el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân", *DİA*, VII, 100-101.

63 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 93b.

64 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 93a.

65 Ziriklî, *A'lâm*, I, 274; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 327-328; Mehmet Mahfuz Ata, "Kevâşi", *DİA*, XXV, 341-342.

66 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 34b.

67 Ziriklî, *A'lâm*, VII, 31; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 620.

68 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 136a.

69 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 136b.

70 Ziriklî, *A'lâm*, V, 49; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 561.

8- el-Keşf an Müşkilâti'l-Keşşâf (= Keşfü'l-Keşşâf / Şerhu'l-Keşşâf)

Molla Hüsrev, müellifi eserine izâfe ederek “*Sâhibü'l-Keşf*”⁷¹; eseri ise “*Keşfü'l-Keşşâf*”⁷² adıyla zikreder.

Kirmânî: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî (ö. 786/1384).⁷³

9- Ünmûzecü'l-Keşşâf (= Hâşiye ale'l-Keşşâf)

Molla Hüsrev, müellifi “*Mevlânâ Şemsüddîn el-Kirmânî*”;⁷⁴ eseri “*el-Ünmûzec*”⁷⁵ adıyla zikreder.

Teftâzânî: Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390).

10- Şerhu'l-Keşşâf

Molla Hüsrev, bu eseri “*el-Havâşi ale'l-Keşşâf*”⁷⁶ ve “*Şerhu'l-Keşşâf*”⁷⁷ adlarıyla zikreder.

Seyyid Şerîf Cürçânî: Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî (ö. 816/1413).

11- Hâşiye ale'l-Keşşâf

Molla Hüsrev, bu eseri “*Havâşi's-Seyyid ale'l-Keşşâf*”⁷⁸ adıyla zikreder.

Molla Hüsrev, bunların dışında da kaynak belirtmeden “*Eimmetü't-tefsür*”,⁷⁹ “*Ehlü't-tefsür*”,⁸⁰ “*el-Muhakkıkün min eimmeti't-tefsür*”,⁸¹ “*Ba'du's-surrâh*”,⁸² “*el-Muhakkıkün min surrâhi'l-Keşşâf*”,⁸³ “*İbn Abbâs*”,⁸⁴ “*Reisü'l-müfesssürin İbn Abbâs radiyallâhuanhumâ*”,⁸⁵ “*el-Hasen/el-Hasenü'l-Basrî*”,⁸⁶ “*Ebü'l-Bekâ*”,⁸⁷ “*et-Taberî*”,⁸⁸ “*et-Tefâsîr*”,⁸⁹ “*Ekseru'l-kurrâ*”,⁹⁰ “*Ba'du'l-kurrâ*”,⁹¹ “*Kurrâü'l-Küfe*”⁹² diyerek tefsir ve ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili konulara temas eder.

71 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 19a, 19b, 20a, 21a, 92a, 128b, 213a.

72 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 17a.

73 Ziriklî, *A'lâm*, VII, 153; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 784; İsmail Hakkı Ünal, “Kirmânî, Şemseddin”, *DİA*, XXVI, 65-66.

74 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 190b.

75 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 190b.

76 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 162b.

77 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 16a, 26a, 30b, 134b, 156b, 163a, 169a, 169b, 170a, 173b.

78 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 95a.

79 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 129b.

80 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 34a, 35a, 83b, 198a.

81 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 233a.

82 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 19a, 20a, 235a.

83 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 165a.

84 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 120a, 130b, 131a.

85 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 201b.

86 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 24b, 190a.

87 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 34b, 207a.

88 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 93b.

89 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 40b.

90 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 131b.

91 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 131b.

92 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 34a.

HADİS KİTAPLARI

Buhârî: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870).⁹³

12- Sahîhu'l-Buhârî (= el-Câmiu's-Sahîh)⁹⁴

Molla Hüsrev, müellifi "*el-İmâmu'l-Buhârî*";⁹⁵ eseri "*Sahîhu'l-Buhârî*"⁹⁶ adıyla zikreder.

Ebû Dâvûd: Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi (ö. 275/889).⁹⁷

13- Sünenü Ebî Dâvûd⁹⁸

Molla Hüsrev, müellifi "*Ebû Dâvûd*"⁹⁹ adıyla zikreder; eserin adını vermez.

Nesâî: Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî (ö. 303/915).¹⁰⁰

14- Sünenü'n-Nesâî¹⁰¹

Molla Hüsrev, müellifi "*en-Nesâî*"¹⁰² adıyla zikreder; eserin adını vermez.

Ebû Avâne el-İsferâyînî: Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî (ö. 316/929).¹⁰³

15- Müsnedü Ebî Avâne (= el-Müsnedü'l-Muhrec alâ Kitâbi Müslim b. el-Haccâc)

Molla Hüsrev, müellifi "*Ebû Avâne*";¹⁰⁴ eseri "*Sahîhu Ebî Avâne*"¹⁰⁵ adıyla zikreder.

İbn Hibbân: Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965).¹⁰⁶

16- Sahîhu İbn Hibbân (=el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ')¹⁰⁷

Molla Hüsrev, müellifi "*İbn Hibbân*";¹⁰⁸ eseri "*Sahîhu İbn Hibbân*"¹⁰⁹ adıyla zikreder.

93 Zirikli, *A'lâm*, VI, 34; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 130-131; M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DîA*, VI, 368-372.

94 M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DîA*, VII, 114-123.

95 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 170a.

96 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 170a.

97 Zirikli, *A'lâm*, III, 122; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 784-785; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *DîA*, X, 119-121.

98 M. Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *DîA*, XXXVIII, 145-147.

99 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 14b.

100 Zirikli, *A'lâm*, I, 171; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 151-152; M. Yaşar Kandemir, "Nesâî", *DîA*, XXXII, 563-565.

101 M. Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *DîA*, XXXVIII, 145-147.

102 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 14b.

103 Zirikli, *A'lâm*, VIII, 196; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 124; Müctebâ Uğur, "Ebû Avâne el-İsferâyînî", *DîA*, X, 100.

104 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 14b.

105 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 14b.

106 Zirikli, *A'lâm*, VI, 78; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 207-208; Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *DîA*, XX, 63-64.

107 Mehmet Ali Sönmez, "el-Müsnedü's-Sahîh", *DîA*, XXXII, 106-108.

108 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 14b.

109 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 14b.

Mechûl:**17- Şerhu'l-Buhârî**

Molla Hüsrev, müellifinin adını vermediği bu eseri “*Şerhu'l-Buhârî*”¹¹⁰ adıyla zikreder.

KELÂM KİTAPLARI

Âmidî: Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebi (ö. 631/1233).¹¹¹

18- Ebkâru'l-Efkâr¹¹²

Molla Hüsrev, müellifinin adını vermediği bu eseri “*Ebkâru'l-Efkâr*”¹¹³ adıyla zikreder.

Adudüddîn el-İcî: Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-İcî (ö. 756/1355)¹¹⁴

19- el-Mevâkîf¹¹⁵

Molla Hüsrev, müellifi bazen “*el-Muhakkık Adudü'l-Milleti ve'd-Dîn*”,¹¹⁶ bazen de eserine izâfe ederek “*Sâhibü'l-Mevâkıf*”¹¹⁷ adıyla zikreder.

Teftâzânî: Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390).

20- Şerhu'l-Makâsîd¹¹⁸

Molla Hüsrev, bu eseri “*Şerhu'l-Makâsîd*”¹¹⁹ adıyla zikreder.

Seyyid Şerîf Cürçânî: Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî (ö. 816/1413).

21- Şerhu'l-Mevâkîf¹²⁰

Molla Hüsrev, müellifi “*el-Fâdilü'l-Muhaşşî*”; eseri “*Şerhu'l-Mevâkıf*”¹²¹ adıyla zikreder.

22- Hâşiye alâ Şerhi'l-Metâli¹²²

Molla Hüsrev, bu eseri “*Havâşî's-Seyyid li Şerhi'l-Metâli*”¹²³ adıyla zikreder.

110 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 84a.

111 Zirikli, *A'lâm*, IV, 332; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 479; Emrullah Yüksel, “Âmidî, Seyfeddin”, *DİA*, III, 57-58.

112 Emrullah Yüksel, “Ebkâru'l-Efkâr”, *DİA*, X, 77-78.

113 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 37b (Mükerrer varak no'su).

114 Zirikli, *A'lâm*, III, 295; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 76; Tahsin Görgün, “İcî, Adudüddin”, *DİA*, XXI, 410-414.

115 Mustafa Sinanoğlu, “el-Mevâkîf”, *DİA*, XXIX, 422-424.

116 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 190b.

117 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 37a (Mükerrer varak no'su).

118 Eser, Teftâzânî'nin (ö. 747/1346) *el-Makâsîd* adlı kelâm metnine kendisinin yazdığı şerhtir. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, “el-Makâsîd”, *DİA*, XXVII, 420-421.

119 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 130b, 183b.

120 Eser Adudüddin el-İcî'nin yukarıda zikredilen *el-Mevâkıf* adlı kelâm metninin şerhidir. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, “el-Mevâkîf”, *DİA*, XXIX, 422-424.

121 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 37b (Mükerrer varak no'su).

122 Eser Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Tavâli'u'l-Envâr* adlı kelâm metnine Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî'nin (ö. 749/1349) yazdığı *Metâli'u'l-Envâr* adlı şerh üzerine yapılmış bir hâşiye çalışmasıdır. Yusuf şevki Yavuz, “Tavâliu'l-Envâr”, *DİA*, XL, 180-181.

123 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 41b.

Molla Hüsrev, bunların dışında da kaynak belirtmeden, “eş-Şeyh Ebû Mansûr el-Matûrîdî”,¹²⁴ “el-Eş‘arî”,¹²⁵ “eş-Şeyh el-Eş‘arî”,¹²⁶ “Ebû'l-Hasen el-Eş‘arî”,¹²⁷ “eş-Şeyh Ebû'l-Hasen el-Eş‘arî”,¹²⁸ “el-İrâkıyyûn min Ehli's-Sünne”,¹²⁹ “el-İ'tizâl”,¹³⁰ “el-Mu'tezile”,¹³¹ “Şüyûhu'l-Mu'tezile”,¹³² “el-Mu'tezilî”¹³³ “en-Nazzâm”,¹³⁴ “Ebû İshâk en-Nazzâm”,¹³⁵ “el-Mütekellimûn”,¹³⁶ “el-Kütübü'l-kelâmîyye”¹³⁷ diyerek kelâmî görüşlere atıflar yapar.

USÛL-İ FIKIH KİTAPLARI

Teftâzânî: Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390).

23- Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh¹³⁸

Molla Hüsrev, bu eseri kısaca “*et-Telvîh*” adıyla zikreder.¹³⁹

Molla Hüsrev, bunun dışında da kaynak belirtmeden, “el-Usûl”,¹⁴⁰ “Eimmetü'l-usûl”,¹⁴¹ “Ehlü'l-usûl”,¹⁴² “Ulemâü'l-usûl”,¹⁴³ “el-Usûliyyûn”,¹⁴⁴ “Ekseru eimmeti'n-nahvi ve'l-usûl”,¹⁴⁵ “el-İmâm Ebû Hanîfe”,¹⁴⁶ “el-Kādî Ebû Yûsuf”,¹⁴⁷ “Cumhûru'l-Hanefiyye”,¹⁴⁸ “Mâlik rahimehullâhu teâlâ”,¹⁴⁹ “el-İmâm eş-Şâfiü”,¹⁵⁰ “Cumhûru's-Şâfiyye”,¹⁵¹ “ez-Zâhiriyye”,¹⁵² “Ebû'l-Hüseyn el-Basrî”,¹⁵³ “Ebû Hâşim”,¹⁵⁴ “Kütübü'l-usûl”,¹⁵⁵ “Ba'du kütübî'l-usûl”¹⁵⁶ diyerek fıkıh ve usûl-i fıkıh ilimleriyle ilgili konulara girer.

124 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20a.

125 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20a, 189b.

126 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 189a.

127 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 24a.

128 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20a.

129 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 211b.

130 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20a.

131 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 19a, 20a, 98a, 156a, 189a, 211b.

132 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 69a (Mükerrer varak no'su).

133 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 106b.

134 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 84b, 85a.

135 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 69a (Mükerrer varak no'su).

136 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 60a, 84b, 215b.

137 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 24b.

138 Eser Sadruşşeria'nın (ö. 747/1346) *Tenkîhu'l-Usûl* adlı usûl metnine kendisinin yazdığı *et-Tavzîh fi Halli Ğavâmizit-Tenkîh* adlı şerh üzerine yapılmış bir hâşiye çalışmasıdır. Bkz. Şükrü Özen, “Tenkîhu'l-Usûl”, *DİA*, XL, 454-458.

139 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 8a, 18a, 25a, 127b.

140 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 62a, 142b, 211b, 217b, 241b.

141 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 54a.

142 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 94a.

143 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 101a, 155b, 165b, 189b, 198a.

144 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 126a, 166a, 189a, 189b.

145 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 129b.

146 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 154a.

147 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 206a.

148 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 189b.

149 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 76b.

150 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 154a, 170a.

151 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 189b.

152 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 108b.

153 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 189a.

154 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 189b.

155 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 196b.

156 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 174b.

MANTIK VE FELSEFE KİTAPLARI

İbn Sînâ: Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ (ö. 428/1037).¹⁵⁷

24- eş-Şifâ¹⁵⁸

Molla Hüsrev, müellifi "eş-Şeyhu'r-Reis";¹⁵⁹ eseri "eş-Şifâ"¹⁶⁰ adıyla zikreder.

Teftâzânî: Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390).

25- Şerhu'r-Risâleti's-Şemsiyye¹⁶¹

Molla Hüsrev, bu eseri kısaca "Şerhu't-Teftâzânî li'r-Risâleti's-Şemsiyye",¹⁶² "Şerhu'r-Risâle"¹⁶³ ve "Şerhu's-Şemsiyye"¹⁶⁴ adlarıyla zikreder.¹⁶⁵

Molla Hüsrev, bunların dışında da kaynak belirtmeden, "el-Mantıkuyyûn",¹⁶⁶ "el-Mizâniyyûn",¹⁶⁷ "Ehlü'l-mizân",¹⁶⁸ "Ehlü'l-felsefe",¹⁶⁹ "el-Hukemâ",¹⁷⁰ "el-Felâsife"¹⁷¹ diyerek mantık ve felsefe ile ilgili konulara temas eder.

LÜGAT VE EMSÂL KİTAPLARI

İbn Fâris: Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (ö. 395/1004).¹⁷²

26- Mücmelü'l-Luğa

Molla Hüsrev, müellifi eserine izâfe ederek "Sâhibü Mücmeli'l-Luğa"¹⁷³; eseri "Mücmelü'l-Luğa"¹⁷⁴ adıyla zikreder.

Cevherî: Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce).¹⁷⁵

27- Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye (= Sihâhu'l-Luğa)

Molla Hüsrev, müellifi "el-Cevherî";¹⁷⁶ eseri kısaca "es-Sihâh"¹⁷⁷ adıyla zikreder.

157 Ziriklî, A'lâm, II, 241-242; Kehhâle, Mu'cem, I, 618-620; Ömer Mahir Alper vd., "İbn Sînâ", DİA, XX, 319-358.

158 İbn Sînâ'nın mantık ve nazari felsefe disiplinlerine dair ünlü eseri. Bkz. İlhan Kutluer, "eş-Şifâ", DİA, XXXIX, 131-134.

159 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 216a.

160 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 216a.

161 Eser Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) er-Risâleti's-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye adlı mantık metnine Teftâzânî'nin yazdığı şerhtir. Bkz. Ali Durusoy, "eş-Şemsiyye", DİA, XXXVIII, 530-531.

162 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 37b (Mükerrer varak no'su).

163 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 38a.

164 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 113a.

165 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 8a, 18a, 25a, 127b.

166 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 41a.

167 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 154a, 154b.

168 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 154a.

169 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 183b.

170 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 41b.

171 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 60a, 84a.

172 Ziriklî, A'lâm, I, 193; Kehhâle, Mu'cem, I, 223-224; Hüseyin Tural, "İbn Fâris", DİA, XIX, 479-481.

173 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 47a.

174 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 47a.

175 Ziriklî, A'lâm, I, 313; Kehhâle, Mu'cem, I, 362-363 (Her iki kaynak da vefat tarihini 393/1003 olarak veriyor); Hulüsi Kılıç, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", DİA, VII, 459.

176 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 8b, 9a, 10a, 10b, 12b, 13a, 26a, 32b, 37b, 39a, 46a, 50b, 54b, 56b, 57b, 144a, 164a, 174a, 200b.

177 Molla Hüsrev, Hâşiye ale'l-Mutavvel, vr. 6a, 7a, 8b, 9a, 10a, 10b, 11b, 12b, 13a, 13b, 14a, 16a, 26a, 32b, 37b, 39a, 46a, 50b, 51b, 54b, 56b, 57a, 57b, 114b, 144a, 147a, 164a, 174a, 200b, 208b, 211b, 213a.

Zemahşerî: Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144).

28- Esâsü'l-Belâğa

Molla Hüsrev, bu eseri kısaca “*el-Esâs*”¹⁷⁸ adıyla zikreder.

29- el-Fâik fi Ğaribi'l-Hadîs

Molla Hüsrev, bu eseri kısaca “*el-Fâik*”¹⁷⁹ adıyla zikreder.

30- el-Müstaksâ fi Emsâli'l-Arab

Molla Hüsrev, bu eseri kısaca “*Müstaksa'l-Emsâ*”¹⁸⁰ adıyla zikreder.

Mutarrizî: Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Ali el-Mutarrizî (ö. 610/1213).¹⁸¹

31- el-Muğrib fi Tertîbi'l-Mu'rib

Molla Hüsrev, müellifinin adını vermediği bu eseri kısaca “*el-Muğrib*”¹⁸² adıyla zikreder.

Fîrûzâbâdî: Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415).¹⁸³

32- el-Kâmûsü'l-Muhît

Molla Hüsrev, müellifi eserine izâfe ederek “*Sâhibü'l-Kâmûs*”;¹⁸⁴ eseri kısaca “*el-Kâmûs*”¹⁸⁵ adıyla zikreder.

Mechûl:

33- el-Ğarîbeyn

Molla Hüsrev'in, müellifinin adını vermeden “*Kezâ fi'l-Ğarîbeyn*”¹⁸⁶ diyerek zikrettiği bu eser, ğaribu'l-luğa türü eserlerden biri olmalıdır.

Molla Hüsrev, bunların dışında da kaynak belirtmeden, “*İlmü'l-luğa*”,¹⁸⁷ “*Metnü'l-luğa*”,¹⁸⁸ “*İlmu metni'l-luğa*”,¹⁸⁹ “*Ehlü'l-luğa*”,¹⁹⁰ “*el-Asma*”,¹⁹¹ “*İbnü'l-Enbârî*”,¹⁹² “*İbn Düreyd*”,¹⁹³ “*Ebü Ubeyd*”,¹⁹⁴ “*Kütübü'l-luğa*”¹⁹⁵ ve “*Kütübü'l-emsâl*”¹⁹⁶ diyerek lügat ve emsâl ile ilgili konulara temas eder; ayrıca *Mutavvel*'in ibâresini açıklama sadedinde de pek çok yerde lügavî izahlar yapar.

178 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 46a, 56b, 200b.

179 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 37b, 201a.

180 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 115a.

181 Zirikli, *A'lâm*, VII, 348; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 9-10; M. Sadi Çöğenli, “Mutarrizî”, *DİA*, XXXI, 375-377.

182 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 13a.

183 Zirikli, *A'lâm*, VII, 146-147; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 776-778; Hulûsi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *DİA*, XIII, 142-145.

184 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 238a.

185 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 228a.

186 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 46a.

187 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 74b.

188 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 74b.

189 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 74b.

190 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 47a.

191 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 12b, 211a.

192 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 46a.

193 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 46a (Sihâh'dan naklen)

194 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 26a, 115a.

195 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 238b.

196 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 241a.

SARF VE NAHİV KİTAPLARI

Zemahşerî: Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144).

34- el-Mufasssal fi San'ati'l-İ'râb¹⁹⁷

Molla Hüsrev, müellifi eserine izâfe ederek "*Sâhibü'l-Mufasssal*";¹⁹⁸ eseri "*el-Mufasssal*"¹⁹⁹ adıyla zikreder.

İbnü'l-Hâcib: Ebû Amr Cemâlüddin Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr (ö. 646/1249).²⁰⁰

35- el-İzâh fi Şerhi'l-Mufasssal

Molla Hüsrev, müellifi "*İbnü'l-Hâcib*";²⁰¹ "*eş-Şeyh İbnü'l-Hâcib*";²⁰² eseri "*el-İzâh*";²⁰³ "*İzâhu'l-Mufasssal*"²⁰⁴ ve "*Şerhu'l-Mufasssal*"²⁰⁵ adlarıyla zikreder.

İbn Mâlik: Ebû Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274).²⁰⁶

36- Şerhu't-Teshîl²⁰⁷

Molla Hüsrev, müellifi "*İbn Mâlik*";²⁰⁸ eseri "*Şerhu't-Teshîl*"²⁰⁹ adıyla zikreder.

Radî: Necmüleimme Radıyyüddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö. 688/1289'dan sonra).²¹⁰

37- Şerhu'l-Kâfiye

Molla Hüsrev, müellifi "*eş-Şeyh Radıyyüddin*";²¹¹ "*el-Fâdul*";²¹² "*el-Fâdul er-Radî*";²¹³ "*Necmüleimme*"²¹⁴ adlarıyla zikreder; eserin adını vermez.

Siğnâkî: Hüsâmüddin Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314).²¹⁵

38- el-Muvasssal fi Şerhi'l-Mufasssal

Molla Hüsrev, müellifi eserine izâfe ederek "*Sâhibü'l-Muvasssal fi Şerhi'l-Mufasssal*"²¹⁶ adıyla zikreder.

197 Mehmet Sami Benli, "el-Mufasssal", *DİA*, XXX, 368-369.

198 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 53b, 181a.

199 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 181b.

200 Zirikli, *A'lâm*, IV, 211; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 366-367; Hulûsî Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, XXI, 55-58.

201 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 100a, 148a, 148b, 152b, 169a, 181b, 189b, 194b.

202 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 188b.

203 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 148a.

204 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 181b, 193a.

205 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 148b.

206 Zirikli, *A'lâm*, VI, 233; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 450-451; Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâi", *DİA*, XX, 169-171.

207 Eser İbn Mâlik'in, *Teshîlü'l-Fevâid ve Tekmilü'l-Makdûsîd* adlı eserine kendisinin yazdığı şerhtir.

208 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 115b, 122a.

209 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 115b.

210 Zirikli, *A'lâm*, VI, 86; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 213-214 (Her iki kaynak da vefat tarihini 686/1287 olarak veriyor); Sadrettin Gümtüş, "Radî el-Esterâbâdî", *DİA*, XXXIV, 387-388.

211 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 96a.

212 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 184b.

213 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 31b, 133b, 136b, 145a, 149a, 152b, 153b, 184b, 194b, 196a.

214 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 199b.

215 Zirikli, *A'lâm*, II, 247; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 623 (Her iki kaynak da vefat tarihini 711/1311 olarak veriyor); Rahmi Yaran, "Siğnâkî", *DİA*, XXXVII, 164-166.

216 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 7b.

Molla Hüsrev, bunların dışında da kaynak belirtmeden, “Eimmetü'l-Arabiyye”,²¹⁷ “Ehlü'l-Arabiyye”,²¹⁸ “el-Muhakkıkün min ehli'l-Arabiyye”,²¹⁹ “en-Nahw”,²²⁰ “İlmu'n-nahw”,²²¹ “Ashâbu'n-nahw”,²²² “en-Nahviyyün”,²²³ “en-Nuhât”,²²⁴ “el-Mütekaddimün mine'n-nuhât”,²²⁵ “Ekâbiru'n-nuhât”,²²⁶ “Ekseru'n-nuhât”,²²⁷ “Ba'du'n-nuhât”,²²⁸ “el-Basriyyün”,²²⁹ “el-Küfiyyün”,²³⁰ “el-Mezhebü'l-Küfî”,²³¹ “Sibeveyh”,²³² “İbnü's-Serrâc”,²³³ “İbn Keysân”,²³⁴ “İbn Yaîş”,²³⁵ “Sa'leb”,²³⁶ Sa'leb'in öğrencisi “Ebû Ömer”,²³⁷ “ez-Zeccâc”,²³⁸ “ez-Ziyâdî”,²³⁹ “el-Kisât”,²⁴⁰ “el-Ferrâ”,²⁴¹ “Ali b. İsâ er-Rab'î”,²⁴² “el-Mâzinî”,²⁴³ “el-Müberred”,²⁴⁴ “es-Sirâfî”,²⁴⁵ “Ebû Saïd”,²⁴⁶ “İbn Cinnü”,²⁴⁷ “Ba'du kütübî'n-nahw”²⁴⁸ diyerek sarf ve nahiv ile ilgili konulara temas eder.

BELÂGAT KİTAPLARI

Abdülkâhîr el-Cürcânî: eş-Şeyh el-İmâm Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdirrahmân el-Cürcânî en-Nahvî (ö. 471/1078-79?).²⁴⁹

39- Delâilü'l-İ'câz²⁵⁰

Molla Hüsrev, müellifi “eş-Şeyh”,²⁵¹ “eş-Şeyh Rahimehullâh”,²⁵² “Abdülkâhîr”,²⁵³ “eş-Şeyh Abdülkâhîr”;²⁵⁴ eseri “Delâilü'l-İ'câz”²⁵⁵ adıyla zikreder.

- 217 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 154a.
 218 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 153b, 154a, 154b, 164b, 164b, 190a, 217a.
 219 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 153b.
 220 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 159a.
 221 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 65a, 113b.
 222 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 50b.
 223 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 53a, 153a, 154b.
 224 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 43a, 72b, 134a, 199b.
 225 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 31b, 50b.
 226 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 50b, 174a.
 227 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 50b.
 228 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 35b, 127a, 133b, 145a.
 229 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 25b, 200a, 205b.
 230 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 122a, 200a.
 231 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 205b.
 232 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 26b, 122a, 148b, 162b, 163a, 170b.
 233 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 122a.
 234 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 122a.
 235 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 133b.
 236 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 26a.
 237 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 26a.
 238 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 31b, 229a.
 239 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 148b, 149a.
 240 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 26a, 206a.
 241 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 223a.
 242 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 174a.
 243 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 149a.
 244 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 122a.
 245 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 153b, 205b.
 246 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 148b.
 247 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 51a, 177a.
 248 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 39b.
 249 Zirikî, *A'lâm*, IV, 48-49; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 201-202; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhîr el-Cürcânî”, *DİA*, I, 247-248.
 250 Hulûsi Kılıç, “Delâilü'l-İ'câz”, *DİA*, IX, 114-115.
 251 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20b, 31a, 33a, 54a, 54b, 57a, 57b, 58a, 58b, 67b, 68a, 68b, 69a, 69b, 69a (Mükerrer varak no'su), 86a, 86b, 87a, 88a, 96a, 96b, 98b, 100a, 100b, 110a, 111b, 123b, 125a, 132b, 136b, 139a, 141b, 142b, 145a, 166b, 169a, 175b, 180b, 201a, 208a, 219b, 220a, 221a, 225a, 229a, 234a, 250a.
 252 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 99a.
 253 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 40b, 139a, 139b, 180a.
 254 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 7b, 57a, 152b, 163a, 188a, 250a.
 255 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 54a, 54b, 56a, 57b, 67b, 68a, 68b, 69b, 88a, 95b, 96a, 96b, 123b, 136b, 139a, 139b, 141b, 169a, 180b, 201a.

40- Havâşî Delâilü'l-İ'câz

Molla Hüsrev, müellifinin *Delâilü'l-İ'câz*'in kenarına yazdığı ve/veya yazdığı notlardan da nakil yapar ve bu notları "*Havâşî Delâilü'l-İ'câz*"²⁵⁶ şeklinde zikreder.

41- Esrârü'l-Belâğa²⁵⁷

Molla Hüsrev, bu eseri "*Esrâru'l-Belâğa*"²⁵⁸ adıyla zikreder.

Fahreddin er-Râzî: Ebû Abdillâh (Ebül-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1210).

42- Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz

Molla Hüsrev, müellifi "*el-İmâm*",²⁵⁹ "*el-İmâm er-Râzî*";²⁶⁰ eseri "*Nihâyetü'l-İcâz*"²⁶¹ adıyla zikreder.

Sekkâkî: Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî (ö. 626/1229).

43- Miftâhu'l-'Ulûm

Molla Hüsrev, müellifi bazen "*es-Sekkâkî*",²⁶² bazen eserine izâfe ederek "*Sâhibü'l-Miftâh*";²⁶³ eseri "*el-Miftâh*"²⁶⁴ adıyla zikreder.

Ziyâüddin İbnü'l-Esir: Ebül-Feth Ziyâüddin Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 637/1239).²⁶⁵

44- el-Meselü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve'ş-Şâir

Molla Hüsrev, müellifi "*İbnü'l-Esir*",²⁶⁶ "*el-İmâmü'l-Mâhir Sâhibü'l-Meseli's-Sâir*";²⁶⁷ eseri "*el-Meseli's-Sâir*"²⁶⁸ adıyla zikreder.

Mu'izzî: Şemsüddin Muhammed b. Fahrüddin Ebi'l-Kâsım b. Sâlih el-Hârizmî el-Mu'izzî (ö. 673/1274'ten sonra).²⁶⁹

256 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 57b.

257 Hulûsî Kılıç, "Esrârü'l-Belâğa", *DİA*, XI, 435.

258 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 219b, 225a.

259 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 111b, 212a.

260 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 40b, 110a, 111a.

261 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 71a, 72a.

262 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 40b, 42b, 79a, 80a, 80b, 82b, 89a, 98a, 104a, 104b, 105b, 108a, 111b, 112a, 112b, 113a, 135b, 136b, 138a, 146a, 150a, 150b, 151a, 151b, 152a, 153b, 155a, 155b, 156a, 159a, 159b, 164a, 166a, 167b, 170b, 172a, 172b, 173a, 181b, 190a, 194a, 204b, 216a, 221a, 224b, 227a, 236a, 237a, 240a, 247b, 249a, 250a, 250b.

263 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20b, 28a, 29b, 30a, 33a, 33b, 35b, 37a, 41a, 42b, 63b, 64b, 65b, 73b, 78b, 79b, 80a, 81b, 85a, 85b, 89b, 90a, 102b, 104b, 105a, 109a, 110a, 120b, 124a, 129a, 130a, 130b, 133b, 144a, 144b, 150b, 151b, 152b, 154a, 156b, 166b, 1167b, 170b, 171a, 187b, 204b, 211a, 218a, 234b, 239b, 243b, 245b, 247a.

264 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 28b, 29a, 63b, 65b, 66a, 84a, 91a, 114b, 119a, 123a, 125a, 136b, 138b, 146a, 150b, 157a, 159b, 166b, 169b, 170a, 171b, 172a, 173a, 173b, 189b, 197a, 205a, 211a, 214b, 215a, 218a, 239a, 240a, 241b, 242a, 246a, 247a, 247b, 250b.

265 Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 31; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 28-29; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Esir", *DİA*, XXI, 30-32.

266 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 42b.

267 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 39a.

268 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 39a.

269 İbn Nâsirüddin, Şemsüddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysî ed-Dimaşkî, *Tavzihu'l-Müştebih*, (nşr. Muhammed Naim el-Araksûsî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993, IV, 262; VIII, 216; Kâtib Çelebi, *Keşf*, II, 1740, 1763; Sekkâkî, *Miftâh*, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa (Şihâbüddin el-Hazzâfî'nin Şemsüddin el-Mu'izzî'ye verdiği icâzetin süreti);

45- Nüşatü'l-Mu'izzî (= Miftâhu'l-'Ulûm)

Molla Hüsrev, *Miftâhu'l-'Ulûm*'un tashihli versiyonu olan bu nüshanın sahibini “*el-Muizzî*”;²⁷⁰ nüshayı “*Nüşatü'l-Mu'izzî*”²⁷¹ adıyla zikreder.

Kutbüddîn-i Şirâzî: Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şirâzî eş-Şâfî (ö. 710/1311).²⁷²

46- Miftâhu'l-Miftâh (Şerhu Miftâhi'l-'Ulûm)

Molla Hüsrev, müellifi “*el-Allâme*”,²⁷³ “*eş-Şârihu'l-Allâme*”,²⁷⁴ “*el-Fâdlü'l-Allâme*”;²⁷⁵ eseri “*Şerhu'l-Miftâh*”²⁷⁶ adıyla zikreder.

Nâsiruddîn et-Tirmizî: (Kutbeddîn-i Şirâzî'nin muâsırı; Teftâzânî'nin hocası).

47- Şerhu'l-Miftâh

Molla Hüsrev, müellifi “*Nâsiruddîn et-Tirmizî*”²⁷⁷ adıyla zikreder, Şârih Teftâzânî'nin hocası olduğunu belirtir ve ondan şifâhî nakil yapar;²⁷⁸ eserin adını vermez.

Tîbî: Şerefüddîn el-Hüseyn b. (Muhammed b.) Abdillâh et-Tîbî (ö. 743/1342).²⁷⁹

48- et-Tibyân

Molla Hüsrev, müellifi eserine izâfe ederek “*Sâhibü't-Tibyân*”;²⁸⁰ eseri “*et-Tibyân*”²⁸¹ adıyla zikreder.

Ali b. İsa: Tîbî'nin öğrencisi.²⁸²

49- Hadâiku'l-Beyân

Molla Hüsrev, müellifi “*Şârihu't-Tibyân*”²⁸³ adıyla zikreder; eserin adını vermez.

Hatîb el-Kazvîni: Ebü'l-Me'âli Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer el-Kazvîni eş-Şâfî (ö. 739/1338).

Süleymaniye-906, zahriyenin karşısındaki sayfa (Şemsüddîn el-Mu'izzî'nin Sirâcüddîn Muhammed b. Mes'ûd ez-Zakkî'ye verdiği icâzetin sûreti); Ragıp Paşa-1282, zahriyenin karşısındaki sayfa (Ali b. Muhammed'in Abdülkerim b. Haccâc el-Almalğî'ya verdiği icâzet); Yeni Cami-1054, zahriye (Fevâid kaydı). Bu nüshada baştan sona *Mu'izzî nüshası*'ndaki farklılıklar titiz bir şekilde kaydedilmekte ve yer yer *Mu'izzî'nin* şerhinden alındığını tahmin ettiğimiz bazı açıklamaları verilmektedir.; Hatibzâde Muhyiddîn Mehmed b. Hatîb Kâsım (ö. 940/1534), *Ravzu'l-Ahyâr el-Müntehab min Rabi'i'l-Ebrâr*, İbrahim Efendi-445, vr. 56b (kenar notu: “*minhu*”); Hüsâmzâde İbrâhim, *Tekmilâtü Şerhi Tağyürü'l-Miftâh*, Şehid Ali Paşa-2172, vr. 47a; Alak, *Kemalpaşazâde*, s. 24-25.

270 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 140a.

271 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 140a.

272 Zirikli, *A'lâm*, VII, 187-188; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 832; Azmi Şerbetçi, “Kutbüddîn-i Şirâzî”, *DİA*, XXVI, 487-489.

273 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 155a, 155b, 235b, 236a.

274 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 85a, 89b, 109b, 110a, 155a, 156a, 166b, 205b, 236a, 239b.

275 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 141a.

276 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 155b.

277 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 114a, 164a, 185b.

278 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 185b.

279 Zirikli, *A'lâm*, II, 256; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 639; Tîbî, *et-Tibyân fi'l-Beyân (Tibyân)*, (inşr. Abdüsettar Hüseyn Zemmût), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1416/1996, s. 15-27 (Neşredenin girişi).

280 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 39a, 44a, 123a, 123b, 124a, 125a, 154a.

281 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 39a, 44a, 123a, 123b, 124a, 125a, 154a.

282 Tîbî, *Tibyân*, s. 23-24 (Neşredenin girişi).

283 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 123a.

50- Telhîsu'l-Miftâh

Molla Hüsrev, müellifi "*el-Musannif*";²⁸⁴ eseri "*el-Metrn*"²⁸⁵ adıyla zikreder.

51- el-Îzâh

Molla Hüsrev, müellifi "*Sâhibü'l-Îzâh*";²⁸⁶ eseri "*el-Îzâh*"²⁸⁷ adıyla zikreder.

el-Hatîb el-Yemenî:**52- ???**

Molla Hüsrev, müellifi "*el-Hatîb*";²⁸⁸ "*el-Hatîbü'l-Yemenî*";²⁸⁹ "*Hatîbü'l-Yemen*"²⁹⁰ adlarıyla zikrederek Musannif Kazvîni'ye itiraz ettiğini belirtir; eserin adını vermez.

Hüsâmüddîn el-Müezzîni: Hüsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Müezzîni el-Hârîzmî (ö. 742/1341'den sonra).

53- Şerhu Miftâhi'l-'Ulûm

Molla Hüsrev, müellifi "*el-Müezzîni*";²⁹¹ eseri "*Şerhu'l-Miftâh*"²⁹² adıyla zikreder.

İmâdüddîn el-Kâşî: İmâdüddîn Yahyâ b. Ahmed el-Kâşî (ö. 745/1344'ten sonra).²⁹³

54- Şerhu Miftâhi'l-'Ulûm

Molla Hüsrev, müellifi "*el-Fâdilü'l-Kâşî*"²⁹⁴ adıyla zikreder; eserin adını vermez.

Halhâli: Şemsüddîn Muhammed b. Muzafferüddîn el-Halhâli (ö. 745/1344).²⁹⁵

55- Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh

Molla Hüsrev, müellifi "*el-Halhâli*"²⁹⁶ adıyla zikreder; eserin adını vermez.

284 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 15b, 23a, 27b, 28a, 29b, 30a, 32b, 33b, 36b, 37a, 38b, 40a, 40b, 42a, 42b, 43a, 47a, 48a, 57a, 57b, 58a, 58b, 61a, 62a, 63b, 67b, 69a (mükerrer varak no'su), 70a, 71a, 73b, 74a, 74b, 75b, 76b, 77b, 78b, 79b, 80a, 85b, 86a, 87b, 89b, 90a, 91b, 92a, 94b, 97b, 98a, 98b, 99b, 100a, 102a, 103a, 103b, 104a, 104b, 105a, 105b, 106a, 107a, 108a, 110a, 111b, 112a, 114b, 117a, 117b, 118a, 118b, 119a, 119b, 120b, 124b, 126b, 129a, 133a, 135b, 136b, 138a, 139a, 139b, 140b, 142b, 143a, 145a, 145b, 146a, 147a, 149b, 150b, 154a, 156a, 161b, 165b, 168a, 170b, 171b, 172a, 172b, 173a, 173b, 176b, 178b, 180b, 191a, 191b, 204b, 205b, 211b, 212b, 213b, 217a, 218a, 220a, 221a, 224b, 227a, 230b, 231a, 233a, 235b, 236b, 238a, 241b, 242a, 243b, 249a, 249b, 250a.

285 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 32a, 45b, 46a, 48a, 134a, 156a.

286 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 133a, 247a.

287 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 36b, 40a, 48a, 57a, 57b, 58b, 60a, 69a (mükerrer varak no'su), 70a, 73b, 80a, 81b, 84a, 84b, 89b, 90a, 92a, 95a, 97b, 98a, 102b, 110a, 120b, 127b, 139a, 139b, 145b, 146a, 149b, 150a, 156a, 165b, 172a, 172b, 173a, 212b, 224b, 229b, 233a, 240a, 240b, 249b.

288 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 40a, 40b.

289 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 40a.

290 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 87b.

291 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 114b, 132b, 159a.

292 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 132b.

293 Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 135-136; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 86-87.

294 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 138b.

295 Ziriklî, *A'lâm*, VII, 105; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 726; Halhâli, *Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh*, (nşr. Hâşim M - hammed Hâşim Mahmûd), 1. baskı, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2007, s.6-8 (Neşredeninin girişi).

296 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 44a, 47a, 49b, 52a, 52b, 53a, 58b, 60b, 90b, 94b, 118a, 159a, 166b, 172a, 181b.

Zevzenî: Şemsüddin Muhammed b. Osman b. Muhammed ez-Zevzeni (ö. 792/1389).²⁹⁷

56- Şerhu Telhisi'l-Miftâh²⁹⁸

Molla Hüsrev, müellifi “*ez-Zevzenî*”²⁹⁹ adıyla zikreder; eserin adını vermez.

Teftâzânî: Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390).

57- Şerhu't-Telhîs (= el-Mutavvel)

Molla Hüsrev, müellifi “*Sa'dü'l-Milleti ve'd-Dîn*”,³⁰⁰ “*eş-Şârih*”,³⁰¹ “*eş-Şârih rahimehullâhu teâlâ*”,³⁰² “*eş-Şârihu'l-Fâdul*”,³⁰³ “*eş-Şârihu'l-Muhakkık*”,³⁰⁴ “*eş-Şârihu'n-Nihîr*”,³⁰⁵ “*eş-Şârihu'n-Nihîr teğammedehullâhu bi-ğufrânih*”,³⁰⁶ “*en-Nihîr*”,³⁰⁷ eseri “*el-Mutavvel*”,³⁰⁸ “*eş-Şerh*”,³⁰⁹ “*Hâzâ's-Şerh*”,³¹⁰ “*Hâzâ'l-Kitâb*”,³¹¹ “*Hâzâ'l-Muhtasar*”,³¹² “*Şerhu't-Telhîs*”,³¹³ “*Zâlike's-Şerh*”,³¹⁴ “*Risâle*”³¹⁵ şeklinde zikreder.

58- Hâşiye ale'l-Mutavvel

Molla Hüsrev, Teftâzânî'nin *Mutavvel*'in kenarına yazdığı ve/veya yazdır-
dığı notlardan (minhuvât) da nakiller yapar ve bu notları “*el-Hâşiyetü'l-
mensûbetü ila's-Şârih rahimehullâh*”,³¹⁶ “*Nukile anhu / anî's-Şârih*”,³¹⁷ “*Ru-
viye anhu rahimehullâh*”³¹⁸ şeklinde zikreder.

297 Kehhâle, *Mu'cem*, III, 483.

298 Kâtib Çeleb, *Kesf*, I, 474.

299 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 36b, 44b, 50b, 51b, 53a, 56a, 57a, 65a, 74b, 90b, 94b, 149a, 161a, 186a, 203b, 204a, 212b, 221a, 221b, 226a, 226b, 229b, 237b.

300 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 1b.

301 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a, 5b, 8a, 11b, 14a, 15b, 16a, 18a, 20b, 21a, 22b, 24b, 25a, 26a, 27b, 28a, 29a, 29b, 30a, 32b, 33b, 35a, 35b, 36b, 37a (mükerrer varak no'su), 37b (mükerrer varak no'su), 38a, 39a, 40b, 41a, 41b, 46a, 47b, 48a, 52a, 53a, 56a, 57a, 57b, 58a, 60a, 61a, 64a, 65b, 67b, 68a, 68b, 70b, 71a, 73b, 75b, 76b, 77b, 78a, 78b, 79a, 81a, 81b, 83a, 83b, 86a, 86b, 87a, 89a, 89b, 92a, 92b, 93a, 93b, 94b, 105a, 107a, 108a, 110a, 112a, 112b, 113a, 114b, 116a, 119a, 119b, 120b, 121a, 123a, 125a, 127b, 128a, 128b, 129a, 130b, 131a, 131b, 132a, 132b, 133a, 134b, 135a, 137a, 139a, 139b, 143a, 143b, 145a, 146a, 147b, 149a, 149b, 153b, 155a, 155b, 156a, 156b, 157a, 157b, 158a, 159b, 160a, 161a, 161b, 162b, 164b, 165a, 166b, 168b, 169a, 169b, 170a, 171b, 173a, 174a, 177a, 179a, 179b, 182b, 183a, 183b, 189b, 190b, 191b, 193a, 195b, 197b, 198b, 199a, 200a, 202b, 204a, 204b, 211a, 212b, 214b, 215b, 216a, 216b, 217b, 219b, 220a, 22b, 224a, 224b, 226a, 226b, 229b, 233b, 234a, 238a, 239b, 241b, 249b, 251a.

302 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 19a, 70a, 91b, 110a, 130a, 137b, 158a, 167a, 170a.

303 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 192a.

304 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 189b.

305 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 15a, 22b, 36a, 39a, 44b, 50a, 50b, 52b, 54a, 56b, 86b, 87a, 95a, 98a, 100b, 102b, 117a, 119b, 122b, 125a, 137b, 141b, 170a, 172a, 242a, 242b.

306 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2b.

307 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 92a, 118b, 125a, 125b, 217a, 242b, 248b.

308 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 1b.

309 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 7b, 9a, 30b, 35b, 50a, 64a, 81a, 95b, 104a, 126b, 133b, 135a, 149a, 166a, 167a, 193b, 194a, 209a, 238b.

310 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a, 8a.

311 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a, 18b.

312 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 15b.

313 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 1b.

314 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 13b.

315 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 15b.

316 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 72a.

317 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 35b, 41a, 49b, 59b, 108a, 166b, 185b.

318 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 251a.

59- Şerhu't-Telhîs (= el-Muhtasar / Muhtasaru'l-Me'ânî)

Molla Hüsrev, bu eseri "*el-Muhtasar*"³¹⁹ adıyla zikreder.

60- Hâşiye ale'l-Muhtasar

Molla Hüsrev, Teftâzânî'nin *Muhtasar*'a yazdığı ve/veya yazdırdığı kenar notlarından (minhuvât) da nakiller yapar ve bu notları "*Havâşî Şerhi'l-Muhtasar*"³²⁰ şeklinde zikreder.

61- Şerhu'l-Miftâh

Molla Hüsrev, bu eseri "*Şerhu'l-Miftâh*"³²¹ adıyla zikreder.

Seyyid Şerîf Cürçânî: Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî (ö. 816/1413).

62- Hâşiye ale'l-Mutavvel

Molla Hüsrev, müellifi "*es-Seyyid eş-Şerîf*",³²² "*eş-Şerîf rahimehullâh*",³²³ "*el-Fâdil*",³²⁴ "*Hâzâ'l-Fâdil*",³²⁵ "*el-Fâdilü'l-Muhaşşî*",³²⁶ "*el-Muhaşşî*",³²⁷ eseri "*Havâşî*"³²⁸ adlarıyla zikreder.

63- el-Misbâh fi Şerhi'l-Miftâh (= Şerhu'l-Miftâh)

Molla Hüsrev, bu eseri "*Şerhu'l-Miftâh*"³²⁹ adıyla zikreder.

64- Hâşiye 'ale'l-Misbâh

Molla Hüsrev, Seyyid Şerîf Cürçânî'nin *el-Misbâh fi Şerhi'l-Miftâh* adlı eserine kendisinin yazdığı hâşiyeden de nakiller yapar ve bu notları "*Havâşî's-Seyyid alâ Şerhihî li'l-Miftâh*"³³⁰ şeklinde zikreder.

Burhâneddîn Haydar el-Herevî: Buhâneddîn Haydar b. Muhammed el-Hâfî el-Herevî (ö. 821-830/1418-1426 arası)

65-

Molla Hüsrev, şifâhî nakiller yaptığı bu hocasını "*Ekmelü Hullânî's-Şârih*",³³¹ "*el-Üstâd ravveha'llâhu rûhahu ve nevvera darihahu*",³³² "*el-Üstâd rahimehullâhu teâlâ*"³³³ şeklinde zikreder.

319 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 32a, 38a, 39a, 40a, 57a, 64a, 94a, 114b, 145b, 188b, 190b, 201a, 203b, 212b, 242a.

320 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 183a.

321 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 5b, 32b, 37a (mükerrer varak no'su), 43b, 61a, 63b, 64a, 65b, 71a, 76b, 83a, 83b, 89a, 89b, 93b, 113b, 115a, 116a, 117a, 118b, 120b, 132a, 133a, 135b, 143b, 158a, 159a, 167a, 170a, 229b, 233b, 239b, 240b, 241b.

322 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a.

323 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 192a.

324 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a.

325 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 143b.

326 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a, 19b, 21a, 34b, 37a (mükerrer varak no'su), 37b, (m - kerrer varak no'su), 39b, 41a, 66b, 78b, 79a, 80a, 82b, 83a, 86b, 89a, 91a, 92a, 92b, 95a, 98a, 98b, 104a, 105b, 106a, 106b, 109a, 113a, 117a, 119a, 121a, 121b, 123a, 124b, 125b, 127b, 132a, 133b, 135b, 136b, 137b, 143b, 150a, 151a, 151b, 152a, 152b, 155a, 155b, 156a, 156b, 157a, 158a, 158b, 159a, 159b, 160a, 160b, 161a, 162b, 164a, 165a, 166a, 168a, 169b, 170a, 171a, 174b, 181a, 183b, 185b, 189b, 192b, 193b, 197b, 199b, 205b, 206a, 213a, 214a, 214b, 215a, 216a, 216b, 217a, 219a, 224b, 225a, 236b, 239b, 242b, 246a.

327 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 93a, 155a, 214b, 225a, 243a.

328 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a.

329 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 41a, 89a, 104a, 132a, 158a, 158b, 236b, 239b.

330 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a, 236b.

331 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2a.

332 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 97a.

333 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 132b, 168a.

Molla Hüsrev, bunların dışında da kaynak belirtmeden, “*Eimmetü hâza'l-fen*”,³³⁴ “*Erbâbü'l-belâğa*”,³³⁵ “*Erbâbü'l-fen*”,³³⁶ “*Erbâbü fenni'l-belâğa*”,³³⁷ “*el-Büleğâ*”,³³⁸ “*Ashâbu ilmi'l-beyân*”,³³⁹ “*Ulemâü'l-beyân*”,³⁴⁰ “*Ulemâü hâza'l-fen*”,³⁴¹ “*İlmü'l-Belâğa*”,³⁴² “*İlmü'l-Me'ânî*”,³⁴³ “*İlmü'l-Beyân*”,³⁴⁴ “*Fennü'l-Beyân*”,³⁴⁵ “*İlmü'l-Bedî*”,³⁴⁶ “*Hâzâ'l-fen*”,³⁴⁷ “*eş-Şurrâh*”,³⁴⁸ “*el-Muhakkukûn min şurrâhi'l-Miftâh*”,³⁴⁹ “*Ba'du's-şurrâh*”,³⁵⁰ “*Ba'du şurrâhi'l-Miftâh*”,³⁵¹ “*Ba'du'l-müteahhirîn min şurrâhi'l-Miftâh*”,³⁵² “*Şurûhu'l-Miftâh*”³⁵³ (*Miftâhu'l-ulûm*'ün şârihleri); “*Ba'du's-şurrâh*”³⁵⁴ (*Telhisu'l-Miftâh*'in şârihleri); “*Şurrâhu'l-Îzâh*”,³⁵⁵ “*Ba'du şurrâhi'l-Îzâh*”³⁵⁶ (*el-Îzâh*'in şârihleri); “*Sa'düddin el-Kâlûnî*”,³⁵⁷ “*Kütübü's-Şeyh*”,³⁵⁸ “*Kütübü'l-fen*”,³⁵⁹ “*Kütübühüm*”³⁶⁰ diyerek belâgat ilimleri ile ilgili konulara temas eder.

H- EDEBİYAT, ŞİİR VE ŞİİR ŞERHLERİYLE İLGİLİ KİTAPLAR

Ebû Temmâm: Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî (ö. 231/846).³⁶¹

66- *Dîvânü'l-Hamâse*³⁶²

Molla Hüsrev, müellifi “*Ebû Temâm*”,³⁶³ eseri “*el-Hamâse*”³⁶⁴ adıyla zikreder.

İbn Kuteybe: Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889).³⁶⁵

334 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 127a.

335 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 113a, 166a.

336 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 100a, 123b, 124a, 243b.

337 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 215a.

338 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 80a, 226b, 249a.

339 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 233a.

340 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 223b, 244b.

341 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 101a, 154a.

342 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 69b (Mükerrer varak no'su), 77a.

343 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 62b, 63a, 64b, 65a, 66a, 69b (mükerrer varak no'su), 73b, 75a, 76b, 80a, 81b, 213b, 214a, 216a.

344 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 73b, 75a, 77a, 98a, 103a.

345 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 120b.

346 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 75a, 112a.

347 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 36a, 123b, 129a, 216a.

348 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 28b, 63b, 84a.

349 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 129a, 161b.

350 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 37a (Mükerrer varak no'su).

351 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 37b, 121a, 139b.

352 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 246a.

353 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 61a, 125a, 150b, 176b.

354 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 40a, 118a, 119a.

355 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 112a, 112b.

356 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 42b, 52b, 84b.

357 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 164a.

358 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 31a.

359 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 1b.

360 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 47ai 47b.

361 Zirikî, *A'lâm*, II, 165; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 524-525; Hüseyin Elmalı, “Ebû Temmâm”, *DİA*, X, 241-243.

362 Hüseyin Elmalı, “el-Hamâse”, *DİA*, XV, 440-441.

363 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 7b, 197a, 249a, 249b.

364 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 54b, 96b.

365 Zirikî, *A'lâm*, IV, 137; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 297-298; Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *DİA*, XX, 145-149.

67- Edebü'l-Kâtib

Molla Hüsrev, müellifi "*İbn Kuteybe*";³⁶⁶ eseri "*Edebü'l-Kâtib*"³⁶⁷ adıyla zikreder.

Merzûki: Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûki (ö. 421/1030).³⁶⁸

68- Şerhu Dîvânî'l-Hamâse

Molla Hüsrev, müellifi "*el-İmâm el-Merzûki*"³⁶⁹ adıyla zikreder; eserin adını vermez.

Ebü'l-Alâ el-Maarri: Ebü'l-Alâ Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Maarri (ö. 449/1057).³⁷⁰

69- Saktu'z-Zend

Molla Hüsrev, müellifi "*Ebü'l-'Alâ el-Ma'arri*";³⁷¹ eseri "*es-Sakt*"³⁷² adıyla zikreder.

Vâhidî: Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî (ö. 468/1076).³⁷³

70- Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî

Molla Hüsrev, müellifi "*el-Vâhidî*";³⁷⁴ eseri "*Şerhu'l-Vâhidî li-Şi'ri Ebi't-Tayyib*"³⁷⁵ adıyla zikreder.

Sadrulefâdil: Sadrulefâdil el-Kâsım b. el-Hüseyn el-Hârizmî (ö. 617/1220).³⁷⁶

71- Dırâmu's-Sakt (=Şerhu Sakti'z-Zend)

Molla Hüsrev, müellifinin adını vermediği bu eseri "*Dırâmu's-Sakt*"³⁷⁷ adıyla zikreder.

Molla Hüsrev, bunların dışında da kaynak belirtmeden, pek çok şâir ve edibi adını zikreder. Meselâ: "*İbn Bâbek*";³⁷⁸ "*İbnu'r-Rûmî*";³⁷⁹ "*İbnü'l-Amîd*";³⁸⁰ "*İbnü'l-Mu'tez*";³⁸¹ "*EbüAhzemet-Tâi*";³⁸² "*EbüBekrel-Hârizmî*";³⁸³ "*Ebü'l-Hasen el-Bâharzî*";³⁸⁴ "*Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî*";³⁸⁵ "*Ebü'l-Atâhiyye*";³⁸⁶ "*Ebü Mansûr es-Seâlibî*";³⁸⁷ "*Er-*

366 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 219a.

367 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 219b.

368 Zirikli, *A'lâm*, I, 212; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 258; Hüseyin Varol, "Ebû Ali el-Merzûki", *DİA*, X, 91-92.

369 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 46b, 96b, 144b, 147b, 176a, 195a, 195b, 213a, 221b.

370 Zirikli, *A'lâm*, I, 157; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 181-183; Sahbân Halifât "Ebü'l-Alâ el-Maarri", *DİA*, X, 287-291.

371 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 133a, 188a, 233b, 234a.

372 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 161a.

373 Zirikli, *A'lâm*, IV, 255; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 400.

374 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 49a.

375 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 49a.

376 Zirikli, *A'lâm*, V, 175; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 640.

377 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 212b.

378 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 58b.

379 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 199b.

380 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 52a.

381 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 57b.

382 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 115a.

383 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 203b.

384 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 55b.

385 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 58b, 206b.

386 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 24b.

387 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 203b.

zak b. Tarafe el-Bâhîlî",³⁸⁸ "Ebû'n-Necm",³⁸⁹ "İmruulkays",³⁹⁰ "Beşşâr",³⁹¹ "Hassân b. Sâbit",³⁹² "el-Hâriciyye",³⁹³ "el-Halîl b. Ahmed",³⁹⁴ "el-Hansâ",³⁹⁵ "ez-Zübyânî",³⁹⁶ "es-Sâhib b. Abbâd"³⁹⁷ vs. Bazen de isim vermeden "eş-Şâir/eş-Şuarâ"³⁹⁸ diyerek şiir nakledip değerlendirmesini yapar.

Molla Hüsrev, yukarıdakilerden birine dâhil edemediğimiz pek çok âlim grubunun görüşlerini de nakleder. Meselâ: "el-Eimme",³⁹⁹ "Bâkî'l-eimme",⁴⁰⁰ "Ehlü'l-müşâhede",⁴⁰¹ "Ba'd/el-Ba'd/Ba'duhum",⁴⁰² "Ba'du'l-efâdil",⁴⁰³ "Ba'du'l-muhakkîkin",⁴⁰⁴ "Ba'du'l-musannifîn",⁴⁰⁵ "Ba'du's-şurrâh",⁴⁰⁶ "es-Sikât",⁴⁰⁷ "el-Cumhûr",⁴⁰⁸ "Cumhûru's-şurrâh",⁴⁰⁹ "el-Ulemâ",⁴¹⁰ "el-Ulemâû's-sikât",⁴¹¹ "el-Kavm",⁴¹² "el-Müteahhürin",⁴¹³ "el-Mütekaddimûn"⁴¹⁴ vb.

I- METOD VE ÜSLÛBU

Molla Hüsrev'in *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'de kullandığı metod ve üslûbla ilgili dikkatimizi çeken hususları maddeler halinde arz edeceğiz:

1- Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'i (قال - أقول) tarzında yazmıştır.⁴¹⁵ Doğayısıyla önce (قال) diyerek *Mutavvel*'in ibaresinden açıklamak ve/veya kendi kanaatini belirtmek istediği kelime, cümle veya cümleleri iktibas eder. İfade uzun

388 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 148b.

389 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 162a.

390 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 146a, 213a.

391 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 224a.

392 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 161b.

393 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 221b.

394 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 96b.

395 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 99b.

396 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 223b.

397 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 57a, 203b, 204a.

398 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 8a, 26a, 46a, 48b, 49a, 51b, 55b, 56b, 94a, 107b, 116b, 120b, 124b, 132a, 145a, 145b, 161a, 167a, 207a, 222b, 227b, 240a, 249a.

399 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 130b, 144a, 246a.

400 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 131a.

401 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 146b.

402 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 22a, 52a, 105b, 112b, 136a, 145a, 191b, 206b.

403 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 216b.

404 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 205b.

405 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 36b.

406 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 219b, 222b.

407 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 35a, 45b, 57b.

408 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 50b, 53a, 82a, 83a, 85a, 134b, 146a, 148b, 155a, 189b, 206b, 236a.

409 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 161b.

410 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 232b.

411 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 246a.

412 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 53b, 55a, 61a, 78a, 88a, 88b, 250a.

413 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 31b, 50b, 54b, 59b, 141b.

414 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 141b.

415 Kâtib Çelebi'nin şerh türleri olarak saydığı üç türden "memzûc şerh" dışındaki türlerin, yani (قال-أقول) ta - zi ile (قوليه) tarzının hâşiyeler için de geçerli olduğu görülmektedir. Şerh üzerine yapılan "memzûc" çalışmalara ise "hâşiye" değil, "şerhu's-şerh" denilmektedir (Meselâ: Muharrem Efendi'nin Molla Cami şerhi, Ramazan Efendi'nin *Şerhu'l-Akaid* şerhi, Aliyyü'l-Karî'nin *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fikeri* vs.). Şerh, hâşiye ve ta'likât ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşf*, I. 37 (Mukaddime); İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı Çeşitleri Özellikleri Faydalanma Usulleri*, 4. basım, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997, s. 153-161; İsmail Kara, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt: 15, sayı: 28, 2010/1, s. 1-67; Sedat Şensoy vd., "Şerh", *DİA*, XXXVIII, 555-568; Tefvik Rüşti Topuzoğlu, "Hâşiye", *DİA*, XVI, 419-422; Sedat Şensoy, "Ta'likât", *DİA*, XXXIX, 508-510.

olduğunda ise, sadece baş tarafını verip (إلى آخره) der. Sonra (أقول) diyerek kendi açıklamalarını yapar. İki (قال)'nin arası uzun olup arada açıklanmaya muhtaç ifadeler bulunduğunda (قوله) diyerek onları da nakledip izah eder. Mukaddimedede ve ilk bölümlerde (قال) ile iktibas edilen ifâdeler, neredeyse "şerh" denilebilecek derecede birbirine yakinken ilerleyen bölümlerde (قال)'lerin arasının açıldığı görülür.

Nüşhaları tanıtırken bahsettiğimiz gibi, müellifin, muhtemelen eseri okuturken yazdığı ve/veya yazdırdığı dipnot mâhiyetindeki açıklamalar, kenarda (منه) rumuzuyla verilir. Ancak bu *minhuvât*, bütün nüshalarda aynı şekilde yer almaz; bazılarında ise hiç bulunmaz. Dolayısıyla eseri tahkik edecek araştırmacıların, *minhuvât* toplamak için birkaç nüsha ile yetinmeyip mümkün olduğu kadar çok nüshayı gözden geçirmeleri yerinde olur.

2- *Mutavvel*'in metnini doğru tesbit etmeye önem verir; bunun için zaman zaman farklı nüshaların ibarelerini naklederek değerlendirmeler yapar.⁴¹⁶

3- Teftâzânî'nin *Mutavvel*'in kenarına yazdığı ve/veya yazdırdığı notlardan (*minhuvât*) da nakiller yapar ve bu notları "el-Hâşiyetü'l-mensûbetü ila's-Şârih rahimehullâh",⁴¹⁷ "Nukile anhu / anî's-Şârih",⁴¹⁸ "Ruviye anhu rahimehullâh"⁴¹⁹ şeklinde zikreder. Ayrıca kaynaklarını tanıttığımız kısımda da görüldüğü üzere, sık sık Teftâzânî'nin diğer eserlerine de müracaat eder.

4- *Mutavvel*'in ibâresinin doğru anlaşılmasına gayret eder; bunun için lûgat, sarf ve nahiv ilimleri açısından izahlar yapar.⁴²⁰

5- *Mutavvel*'de geçen bazı özel isimlerin okunuşunu verir⁴²¹ ve sahipleri hakkında kısa biyografik bilgiler nakleder.⁴²²

6- Beyitleri izah ederken, eğer zikredilmemişse şâirini tespit eder, ihtiyaç duyuluyorsa beytin öncesini (أوله/قبله),⁴²³ sonrasını (بعده/تمامه)⁴²⁴ ve söyleniş sebebini / hikâyesini⁴²⁵ nakleder; (المعنى)⁴²⁶ diyerek toplu mana verir.

7- Teftâzânî'nin isim vermeden görüşlerini tenkit ettiği kişilerin, özellikle de önceki *Telhûs* şâirihlerinden Halhâlî (ö. 745/1344)⁴²⁷ ile Zevzenî'nin (ö. 792/1389)⁴²⁸ görüşlerini, bizzat kendi ifadeleriyle naklederek değerlendirir.

416 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 9a, 12b, 27a, 37b (Mükerrer varak no'su), 64a, 86a, 87a, 88b, 95b, 148a, 152a, 165a, 206a, 239a, 241a.

417 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 72a.

418 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 35b, 41a, 49b, 59b, 108a, 166b, 185b.

419 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 251a.

420 Hemen her sayfada bunun örnekleri görülebilir.

421 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 51a (İbn Cinnî), 84a (Abdullâh b. Übey b. Selül).

422 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 51a (Sinimmâr), 115a (el-Hakem b. Abdiyeğüs), 115a (Ebû Ahzem et-Tâi), 115a, 121a, 237b (Hâtim), 208b (Zühey b. Ebî Sülmâ), 237b (Bâkil).

423 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 54b, 110b, 111b, 144a, 148a, 207a, 238b.

424 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 110b, 114b, 136a, 208a, 213a, 249b.

425 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 149a, 161b, 181b, 206b, 208a-b..

426 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 226a, 239a, 239b, 241a.

427 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 44a, 47a, 49b, 52a, 52b, 53a, 58b, 60b, 90b, 94b, 118a, 159a, 166b, 172a, 181b.

428 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 36b, 44b, 50b, 51b, 53a, 56a, 57a, 65a, 74b, 90b, 94b, 149a, 161a, 186a, 203b, 204a, 212b, 221a, 221b, 226a, 226b, 229b, 237b.

8- Mukaddimede de belirttiği gibi, Seyyid Şerif Cürçânî'nin Teftâzânî'ye yönelttiği itirazlardan cevaplandırılması mümkün olanları, Teftâzânî adına cevaplandırır.⁴²⁹ Ancak hocasının hocası olan Teftâzânî lehine taassuba düşmez; bazen Seyyid Şerif'e hak verir.⁴³⁰ bazen de ikisini de tenkit eder.⁴³¹ Dolayısıyla Teftâzânî ile Seyyid arasında bir nevi hakemlik yapar. Seyyid Şerif'in değinmediği birçok mes'eledede de Teftâzânî'yi tenkit ettiği olur.⁴³²

9- Bir konuyla ilgili temel bilgileri veya dikkat edilmesi gereken hususları anlatmaya (اعلم) lafzıyla başlar.⁴³³ Ön hazırlık mâhiyetindeki bilgileri verdikten sonra esas konuya geçerken (... إذا عرفت هذا) der.⁴³⁴

10- İzaha muhtaç hususları açıklamaya (بيان),⁴³⁵ (توجيه),⁴³⁶ (توضیح)⁴³⁷; iktibas edilen metindeki birtakım hususları kendi ifadesiyle net bir şekilde anlatmaya (تقرير);⁴³⁸ uzun bir konuyu yine kendi ifadesiyle özetlemeye (تلخیص),⁴³⁹ (حاصل),⁴⁴⁰ (غاية ما في الباب)⁴⁴¹ gibi sözlerle başlar.

11- Zaman zaman okuyucunun zaten bildiğini varsaydığı hususlara (أنت خبير),⁴⁴² (لا يخفى)⁴⁴³ diyerek göndermeler yapar. Kitabın başka yerlerinde veya başka ilimlerde ve kitaplarda bulunan yerleşik kurallara atıfta bulunurken (تفری)⁴⁴⁴ ifadesini kullanır.

12- Görüşlerin dayanak ve gerekçelerini sunarken (وجه),⁴⁴⁶ (منشأ),⁴⁴⁵ (مبنى) gibi kelimeler kullanır.

429 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 27b, 35a, 37a, 37b, 39a, 39b, 41a, 41b, 53a, 54a, 56b, 71a, 83b, 86b, 117a, 132a, 183b, 197b, 206a, 217a, 219a, 242b.

430 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 79a.

431 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 93a.

432 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 7b, 15b, 24b, 28b, 29a, 30a, 32b, 35b, 36a, 36b, 38a, 42a, 42b, 49a, 49b, 52b, 53b, 54a, 65b, 68b, 69a, 71a, 78b, 82a, 86a, 87a, 90b, 109a, 115b, 117a, 118b, 125a, 130a, 143a, 156a, 165a, 172a, 173a, 175a, 189b, 200a, 200b, 206b, 223a, 226b, 251a.

433 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 16a, 24a, 28b, 30a, 33a, 36a, 39a, 42a, 44a, 45b, 60a, 61a, 62b, 65a, 69b (mükerrer varak no'su), 74b, 92b, 93a, 102b, 110a, 113a, 117b, 120b, 125b, 126b, 142b, 146b, 150a, 152a, 183a, 189a, 190a, 192a, 200b, 201a, 204a, 209b, 215a, 218a, 225a, 230a, 244a, 250b.

434 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 31a, 54a, 124a, 125b, 137a, 142b.

435 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 111b, 113a, 152b.

436 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 84b, 88b, 95b, 118b, 138a, 143b, 149a, 150a, 152a.

437 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 34a, 66b, 67a, 69b (mükerrer varak no'su), 78a, 111a, 140b, 142a.

438 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20b, 23a, 23b, 26b, 28a, 36a, 46b, 47a, 47b, 85a, 93b, 112a, 128a, 135b, 136a, 136b, 138b, 139a, 139b, 140a, 140b, 150a, 167b, 170a, 207b, 218a, 218b, 219a.

439 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 94b.

440 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20b, 28a, 30b, 32a, 36b, 40b, 42b, 44b, 45a, 47b, 48a, 51a, 55a, 81a, 83b, 88a, 97a, 103b, 104a, 104b, 116a, 137a, 139a, 139b, 141a, 143a, 145a, 150b, 163a, 165a, 170b, 173b, 177b, 180b, 188a, 192a, 201b, 203a, 211b, 218a, 221b, 224b, 225b, 229a, 239a, 239b, 244a, 248b, 250a, 251a.

441 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 33a, 70a, 128b.

442 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 38a, 52b, 92a, 104a, 129b, 138a, 139b, 168a, 168b, 170a.

443 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 33b, 42b, 43a, 50a, 51b, 52a, 52b, 53b, 55a, 55b, 56b, 59b, 62b, 65b, 75b, 77b, 80a, 83a, 90b, 91a, 93b, 94a, 98a, 104a, 104b, 107b, 112b, 114b, 117b, 118b, 125a, 130a, 131a, 133b, 137b, 143b, 151a, 161a, 182b, 183b, 207a, 238b, 245a.

444 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 62a, 63a, 77a, 78a, 107a, 107b, 109b, 118b, 121b, 126a, 142b, 146b, 147b, 150b, 170b, 217b, 241b.

445 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 226b.

446 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 220b.

447 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 36a, 37b, 40b, 41a, 49a, 58b, 59a, 59b, 66b, 74b, 87a, 90a, 100b, 105a, 106a, 110a, 110b, 113b, 118a, 118b, 121b, 123a, 133b, 144a, 147a, 149b, 181a.

13- Tenkit ettiği görüşlerin hata yönünü / derecesini anlatmak için (إشكال)⁴⁴⁸ (توهم)⁴⁵⁴ (تكلف/تكاليف)⁴⁵³ (تعسف)⁴⁵² (تساهل)⁴⁵¹ (تسامح)⁴⁵⁰ (بحث)⁴⁴⁹ (اعتساف)⁴⁴⁸ (توهم)⁴⁵⁴ (تكلف/تكاليف)⁴⁵³ (تعسف)⁴⁵² (تساهل)⁴⁵¹ (تسامح)⁴⁵⁰ (بحث)⁴⁴⁹ (اعتساف)⁴⁴⁸ gibi kavramlar kullanır. Bazen kendisini tutamayıp (... العجب)⁴⁶¹ diyerek yapılan yanlış hayret eder.

14- Tenkit edilen görüşlere (اعتذر/اعتذار)⁴⁶² (غاية ما يتكلف له)⁴⁶³ (يمكن أن يتكلف)⁴⁶⁴ (يمكن أن يقال)⁴⁶⁷ (يمكن أن يدفع/يمكن دفعه)⁴⁶⁵ (يمكن أن يجاب)⁴⁶⁸ gibi ifadelerle makul mazeretler bulmaya çalışır. Eğer o tenkitten kurtulma çaresi varsa, (... لو قال: ...)⁴⁶⁹ diyerek o çareye işaret eder.

15- Tartışmalı konularda münâzara ilminin kaidelerini uygular ve kavramlarını kullanır. Meselâ: (اعترض/اعتراض)⁴⁷⁰ (أورد عليه)⁴⁷¹ (اندفع/يندفع)⁴⁷² (لو)⁴⁷⁹ (لا نسلم)⁴⁷⁸ (سؤال)⁴⁷⁷ (رد)⁴⁷⁶ (دفع)⁴⁷⁵ (جواب/الجواب)⁴⁷³ (تسليمي)⁴⁷⁴

448 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 33b, 175b, 229a, 234b.

449 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 145b, 215b.

450 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 21a, 27b, 41a, 49a, 53b, 62a, 68b, 69a, 69b, 69a (mükerrer varak no'su), 71a, 71b, 76b, 78b, 79a, 80a, 82a, 82b, 89a, 89b, 95a, 97b, 98a, 100b, 101a, 109a, 111a, 115b, 129b, 130a, 134b, 135b, 136b, 137b, 140a, 140b, 141b, 143a, 151b, 152a, 153b, 155a, 156a, 157b, 158a, 159a, 159b, 161a, 165a, 168b, 174b, 175a, 177a, 190a, 200a, 201a, 206a, 209a, 211b, 214b, 217a, 223a, 227a, 236b, 238b, 240b, 248b, 251a.

451 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 31a, 38a, 42b, 78a, 117a, 126a, 145b, 211b, 218b.

452 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 96b.

453 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 22b, 55b, 94b, 123b, 193a, 221a, 250b.

454 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 55b, 81b, 95b, 97a, 104b, 132b, 151a, 221a, 229a, 229b, 238b.

455 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 104a.

456 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 42a, 49a, 49b, 118a, 118b, 200b.

457 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 69a, 81b.

458 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 42a, 86a.

459 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 47a.

460 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 20b, 61b, 86a, 90b, 134a, 145a, 159a, 162b, 167b, 176b, 204b, 209a.

461 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 125b, 127b, 169a, 217a, 245b, 247a.

462 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 55b, 140a.

463 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 139a.

464 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 54a.

465 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 41a, 48b, 61b, 71b, 79a.

466 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 69a, 89a, 120a, 209b.

467 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 24a, 37b (mükerrer varak no'su), 39b, 238a, 250a.

468 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 33a, 42b, 54a, 100b, 145b.

469 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 43a, 116a.

470 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 21b, 25b, 32b, 34b, 35a, 38a, 39b, 40a, 40b, 41a, 41b, 42b, 80b, 81a, 84b, 87b, 91a, 91b, 94b, 105a, 112a, 112b, 117a, 118a, 120b, 123a, 128a, 132b, 135b, 138a, 141a, 150a, 151a, 177a, 202b, 208b, 212a, 213a, 217a, 226b, 239a, 242a, 242b, 244a, 247b, 250b.

471 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 48b, 134b, 137a.

472 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 117a, 133b, 143a, 235b.

473 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 137a.

474 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 21b, 22a, 25b, 28b, 32b, 34a, 35a, 35b, 39b, 40a, 41b, 47a, 48a, 56b, 69b (mükerrer varak no'su), 70b, 77a, 78a, 79a, 81a, 81b, 82a, 83b, 84b, 85b, 88a, 90a, 91a, 92b, 93b, 95b, 98b, 103b, 104a, 104b, 108b, 109a, 111a, 112b, 114b, 117a, 120b, 123b, 124b, 125a, 130b, 134b, 137a, 138b, 140a, 141a, 143a, 144b, 151a, 167a, 173b, 200a, 202b, 203a, 207b, 208b, 209a, 213a, 218b, 220b, 226b, 239b, 240b, 242a, 242b, 243a, 244a, 249a, 250a, 251a.

475 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 18b, 38a, 40a, 59b, 69a, 69b, 82a, 82b, 92b, 110a, 112a, 118a, 120a, 149b, 211b, 225b, 231a, 241b, 242b, 247b.

476 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 36a, 87b, 92a, 109b, 112a, 112b, 119a, 121a, 132a, 132b, 133b, 136a, 140a, 148a, 150b, 226b, 229b, 237b, 242a, 243a, 244a.

477 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 104a, 117a, 130b, 144a, 145a, 149b, 201b, 203a, 220b.

478 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 34a, 248a.

479 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 31b, 34a, 35a, 45a, 46b, 49a, 69b (mükerrer varak no'su), 78b, 80b, 83a, 83b, 86a, 89a, 90a, 98a, 110b, 112b, 119a, 128b, 129b, 130a, 137a, 140b, 143b, 230b, 237a, 243b, 248a.

سالم),⁴⁸⁰ (مسلم),⁴⁸¹ (المعترض),⁴⁸² (ممنوع),⁴⁸³ (منع),⁴⁸⁴ (يرد على)⁴⁸⁵ vb.

16- Farklı görüşleri verdikten sonra (أقول)⁴⁸⁶ veya (نقول)⁴⁸⁷ diyerek kendi görüşünü verir.

17- Soru – cevap üslubuna önem verir; bunun için çoğunlukla (فإن قيل: ... قلنا: ...) ,⁴⁸⁸ (فإن قلت: ... قلت: ...) ,⁴⁸⁹ (فإن قيل: ... أجيب: ...) ,⁴⁹⁰ (فإن قلت: ... لا يقال: ... لأننا نقول: ...) ,⁴⁹² diyerek soru ve itirazın önünü baştan keser.

18- İhtilâflı konularda tercih ettiği veya doğru bulduğu görüşü, (أحسن/الأحسن),⁴⁹³ (المختار),⁴⁹⁹ (ظهر),⁴⁹⁸ (ظاهر/الظاهر),⁴⁹⁷ (الصواب),⁴⁹⁶ (الصحيح),⁴⁹⁵ (الحق),⁴⁹⁴ (أولى/الأولى),⁵⁰⁰ (هكذا يجب أن يفهم)⁵⁰¹ gibi sözlerle belirtir.

19- Daha önce işlenmemiş veya ihtilâflı olan konularla ilgili araştırma yaptıktan sonra vardığı sonuçları (تحقيق)⁵⁰² kavramıyla ifade eder. Bu tahkiklerin

480 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 37b (mükerrer varak no'su), 45a, 49a, 52b, 62a, 69b (m - kerrer varak no'su), 75a, 86a, 112b, 119b, 130a, 136b, 137a, 140b, 148b, 228a, 143b, 251a.

481 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 130b, 143a.

482 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 118a, 132b, 142b, 143a, 164a, 245a, 246a, 246b, 247a.

483 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 45a, 119b, 130a, 132b, 243b, 245b, 250b.

484 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 21b, 32a, 35a, 47a, 52b, 65b, 83b, 112b, 119a, 122b, 143a, 144b, 150b, 189a, 230b.

485 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 24a, 32b, 37a, 39b, 89b, 95a, 101b, 113a, 121a, 125a, 151a, 206b, 235b.

486 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 56b, 64b, 98b, 143b, 146b, 148a, 172b, 199a, 199b, 222b, 231a, 243a, 244a, 245a, 246b, 247b.

487 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 66b, 78a, 124a.

488 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 4b, 5a, 15a, 16b, 18a, 19a, 20b, 23a, 24a, 25a, 25b, 26a, 26b, 27b, 33b, 35a, 35b, 37a (mükerrer varak no'su), 39a, 40a, 41b, 50b, 51b, 52a, 54a, 55a, 56a, 60a, 62b, 63b, 64b, 72b, 73a, 73b, 74a, 76a, 77a, 81a, 83a, 91b, 92a, 93a, 93b, 95a-b, 98b, 101a, 107a, 107b-108a, 110b, 116a, 116b, 120b, 121a, 126b, 127a, 129a, 142b, 143b, 145a, 150b, 155b, 160b, 162b-163a, 164b, 176b, 199b, 200b, 217b, 227a, 227b-228a, 228a, 236a, 245a-b, 248a.

489 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 3b, 7b, 14b, 22b, 42a, 60b, 68a, 99a, 125a, 167a, 181b, 198b, 235a, 244b, 245a, 246b.

490 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 156b-157a, 233b.

491 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 96a.

492 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 3a, 26a, 30b, 31a, 102a, 111b, 115b, 124a, 190b, 217b, 225a, 231b.

493 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 24b, 138b, 149b, 199b.

494 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr.40a, 43b, 72a, 78b, 83b, 98b, 103a, 119a, 125a, 133a, 157a, 217a.

495 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 56b, 57a, 107a, 130b, 132b, 180b, 189b, 248b.

496 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 53a, 109a, 223b, 244b.

497 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 39b, 90a, 103a, 104b, 109a, 109b, 143b, 150b, 155b, 172a, 175a, 196b, 209a, 211a, 225a, 242b.

498 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 90a, 132a, 134a, 136a, 140b, 146a.

499 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 37a (mükerrer varak no'su), 45a, 52a, 63b, 69b, 79a, 93b, 118a, 123b, 240a.

500 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 29b, 119a.

501 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 60a, 81b, 103b, 113b, 175a.

502 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 17a, 18b, 27a, 29a, 34b, 37a, 50b, 53b, 61a, 62a, 64b, 65a, 65b, 66a, 68a, 75b, 78a, 79a, 80b, 83a, 84b, 85b, 86a-b, 88b, 89a, 89b, 90b, 98a, 100a, 101a, 108b, 116b, 118b, 119a, 119b, 120b, 121b, 122b, 125a, 130b, 131a, 132b, 135a, 139a, 139b, 141a, 141b, 142a, 147b, 152b, 166a, 168a, 168b, 169b, 178a, 179a, 181a, 191a, 197a, 197b, 199a, 214a, 216a, 216b, 218a, 218b, 219a, 224b, 225b, 238b, 244b, 245b, 247b. (Bunlardan bazıları ileriye veya geriye atf şeklindedir.)

bazılarında çok iddialıdır⁵⁰³ ki bunların müstakil risâle olarak da neşredilmesi mümkündür.

20- Kitabın iç kontrolüne önem verir; daha önce geçen konulara (سبق),⁵⁰⁴ (ستعرف),⁵⁰⁸ (ستطلع عليه),⁵⁰⁷ (ستسمع),⁵⁰⁶ ileride gelecek olan konulara (مر),⁵⁰⁵ (سلف),⁵⁰⁹ (سيظهر),⁵¹⁵ (سيشار),⁵¹⁴ (سيذكر),⁵¹³ (سيحقق),⁵¹² (يجيء/سيجيء),⁵¹¹ (يأتي/سيأتي),⁵¹⁰ (ستقف),⁵¹⁶ gibi sözlerle havâlelerde bulunur.

21- Anlatmayı bitirdikten sonra sık sık (تأمل)⁵¹⁷ veya (تدبر)⁵¹⁸ diyerek okuyucu konu üzerinde daha derin düşünmeye davet eder.

SONUÇ

Sonuç olarak Molla Hüsrev, zannedildiği gibi, sadece fıkıh ve usûl-i fıkıh ilimleriyle ilgilenmemiş; bu ilimlerin yanı sıra başka ilimlerle ve bu arada belâgat ilimleriyle de meşgul olmuştur. Belâgat ilimleri alanında yazdığı eserlerin en hacimli ve tanınmış makalemize konu edindiğimiz *Hâşiye ale'l-Mutavvel* adlı çalışmasıdır.

Molla Hüsrev, *Mutavvel* üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri olan bu esrinde, bizzat müellif Teftâzânî'nin öğrencisi olan hocası Burhâneddin Haydar el-Herevî'nin takrirlerinden ve kullandığı 70 civarındaki kaynaktan yararlanarak ve tabii ki kendi ilmî ve edebî birikimini de katarak, *Mutavvel*'in sırlarını çözmeye, Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Teftâzânî'ye yönelttiği birtakım itirazları cevaplamaya

503 Mesela: Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 141b (علم أن هذا البحث من مبارك الأنظار، ومعارك الأفكار، كم ضلت في) ميدانه أوهام الفحول، وزلت دون الوصول إلى تحقيقه أقدام العقول، لم أر من محققي المتقدمين أحدا كشف عنه حجاب الإشكال، ولم أر من مدققي المتأخرين من رفع عنه نقاب الإعضال، والشارح التحرير قد بين محصل الكلام، ولم يتصد لتحقيق المرام، فإن أردت العثور على الحق ورفع الإشكال، فاستمع لما يتلى (...): عليك من المقال، فأقول وبالله التوفيق، ويبدئه مقاليد التحقيق.

504 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 33a, 36a, 58b, 70a, 73a, 75a, 79b, 104b, 107a, 114a, 114b, 121b, 130b, 134b, 140b, 145a, 165a, 166a, 180b, 182a, 187b, 217a, 225b, 229a, 236a, 242a.

505 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 244b.

506 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 146b, 150b, 180a, 180b, 181a, 182a, 184b, 197a, 216a, 247b.

507 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 127a, 129b.

508 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 231b.

509 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 55a.

510 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 44b.

511 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 18b, 23a, 24b, 25a, 27a, 27b, 28a, 30a, 32b, 33a, 34a, 35a, 35b, 37a, 39a, 40a, 42a, 53a, 54b, 62a, 65b, 82a, 83a, 88b, 89a, 90b, 102a, 103a, 104b, 107b, 113b, 116a, 118b, 125b, 126a, 126b, 127a, 127b, 132b, 139b, 140a, 142b, 145b, 172b, 176a, 177a, 180b, 197a, 197b, 204b, 206b, 219a, 221a, 224b, 227a, 236b, 245a, 247a.

512 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 26a, 32a, 34b, 68b, 89b, 98a, 99b, 100b, 112a, 120b, 180a.

513 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 61a.

514 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 45b.

515 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 50b.

516 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 23b.

517 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 16b, 17b, 29a, 31b, 52a, 53b, 56a, 59b, 68b, 69b, 74b, 83a, 84a, 86b, 89b, 91b, 95b, 97b, 98a, 98b, 101b, 105a, 107a, 114a, 114b, 116a, 117b, 122b, 125a, 128a, 128b, 130a, 139b, 140b, 143a, 143b, 145a, 147a, 148a, 152a, 156b, 165a, 166b, 167b, 171b, 199b, 205b, 207a, 209a, 216a, 226a, 227a, 229a, 243b.

518 Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 29b, 64a, 80b, 82b, 86a, 90a, 106a, 118b, 121a, 124a, 126b, 134a, 143a, 144b, 157b, 158b, 161a, 163b, 165a, 166b, 175b, 178b, 183b, 193b, 196b, 208b, 211b, 217a, 225a, 230b, 234b, 237b, 246a.

gayret etmiş ve pek çok konuda kendi tahkiklerini ortaya koymuş; görebildiğimiz kadarıyla bunda oldukça da başarılı olmuştur.

Beyân ilminin kinâye bahsi ile bedî' ilminin konularını ihtiva etmemesine rağmen, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, gerek ilmî değerlendirmeleri gerekse edebî üslubuyla Arap dili ve belâgatı alanına pek çok katkıda bulunmakta ve dolayısıyla doktora seviyesinde bir tahkik çalışmasını ve çeşitli yönleriyle tahlil edilmeyi hak etmektedir.

KAYNAKÇA

- el-Alâ' er-Rûmî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muslihiddîn Musa b. İbrahim er-Rûmî el-Hanefî, *Risâletü'n-Nikât ve'l-Es'ile*, Şehid Ali Paşa-277.
- Alak, Musa, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Kemalpaşazâde)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Atâi, Nev'izâde Atâi, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şekâik (Zeyl)*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989 (*Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri'nin* II. Cildi).
- Baltacı, Cahit, *Osmanlı Medreseleri*, I-II, 2. baskı, İstanbul: İFAV, 2005.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (Târîh)*, (Arapça'ya çev. es-Seyyid Ya'kûb Bekr - Ramazan Abdüttevâb), I-X, Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1993.
- Çakan, İsmail Lütî, *Hadîs Edebiyatı Çeşitleri Özellikleri Faydalanma Usulleri*, 4. basım, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Gümü, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürçânî*, İstanbul: İSAV Neşriyatı, 1984.
- Habeşî, Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-Şurûh ve'l-Havâşî (Câmi')*, I-III, Ebû Zabî: el-Mecmau's-Sekâfî, 2004.
- Halhâli, Şemsüddîn Muhammed b. Muzafferuddîn el-Halhâli, *Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh*, (nşr. Hâşim Muhammed Hâşim Mahmûd), 1. baskı, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2007.
- Hatibzâde, Muhyiddîn Mehmed b. Hatib Kâsım (ö. 940/1534), *Ravzu'l-Ahyâr el-Müntehab min Rabî'i'l-Ebrâr*, İbrahim Efendi-445.
- Hüsâmzâde İbrâhim, *Tekmiletü Şerhi Tağyîri'l-Miftâh*, Şehid Ali Paşa-2172.
- İbn Nâsiriddin, Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysî ed-Dimaşkî, *Tavzihu'l-Müştebih*, (nşr. Muhammed Naim el-Araksûsi), I-X, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Kara, İsmail, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt: 15, sayı: 28, 2010/1.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn (Keşf)*, (nşr. Şerefettin Yalıtıkaya-Kilisli Muallim Rifat), I-II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-1362/1941-1943.
- Kazvîni, Ebû'l-Me'âli Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *Telhîsu'l-Miftâh (Telhîs)*, (nşr. Yâsîn el-Eyyûbî), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1428/2008.
- Kehhâle, Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye (Mu'cem)*, I-IV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.
- Koca, Ferhat, *Molla Hüsrev*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Koçhisârî, *Keşfü'r-Rumûz ve Fethu Bâbi'l-Künûz [= Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh li't-Teftâzânî]*, Laleli-2836.

- Korkmaz, Ahmet Ali, *Molla Hüsrev'in 'Velâ' Hakkındaki Görüşleri ve Bu Konuda Osmanlı Âlimleri Arasında Yapılan Tartışmalar (Velâ Risaleleri Çerçevesinde)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Mecdi, Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik (Hadâik)*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989 (*Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri'nin* I. Cildi).
- Molla Hüsrev, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, Damad İbrahim Paşa-1019.
- _____, *Hâşiye ale't-Telvîh*, I-II, İstanbul: Es'ad Efendi Matbaası, 1284, (Hasan Çelebi'nin *Hâşiye ale't-Telvîh*'inin kenarında).
- _____, *Nakdül-Efkâr fî Reddî'l-Enzâr*, Kılıç Ali Paşa-525.
- Molla Sirâceddîn, *Kâşifetü's-Şübühâtî'l-Alâiyye*, Esad Efendi-91.
- Özek, Ali, *Zemahşeri ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, 1. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Özer, Hasan, "Molla Hüsrev'in er-Risâle fi'l-Velâ'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: 2010, sayı: 24.
- Şehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karnî't-Tâsi' (Dav')*, I-XII, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâtî'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât (Buğye)*, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), I-II, 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1399/1979.
- Taftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm (Mutavvel)*, (nşr. Abdülhamid Hindâvî), 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007.
- Taşköprizâde, İsamüddin Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'd-Devleti'l-'Osmâniyye (Şekâik)*, (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.
- Tîbî, Şerefüddin el-Hüseyn b. Abdillâh et-Tîbî, *et-Tibyân fi'l-beyân*, (nşr. Abdüssettâr Hüseyin Zemmût), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1416/1996.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*.
- Yalar, Mehmet, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri (el-Hatîb el-Kazvîni)*, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Ziriklî, Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsü Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'N-nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn (A'lâm)*, I-VIII, 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, VI, 192.